

BIBLIOTHECA INDICA;
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED UNDER THE PATRONAGE OF THE

Hon. Court of Directors of the East India Company,

AND THE SUPERINTENDENCE OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

Nos. 67, 72, 87, 90, 120 & 124.

THE UTTARA NAISHADHA CHARITA,

By S'RI HARSHA,

WITH THE

COMMENTARY OF NARAYANA.

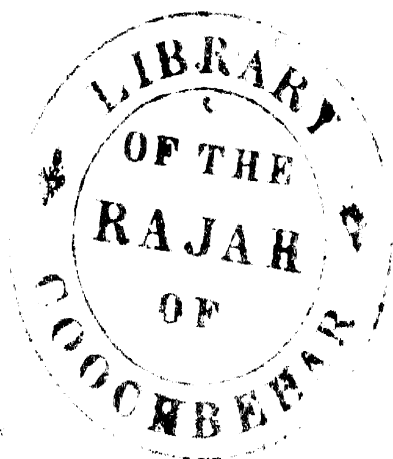
EDITED BY DR. E. RÖER.

VOL. XI. PART II. CANTOS 18 TO 22.

CALCUTTA:

PRINTED BY J. THOMAS, AT THE BAPTIST MISSION PRESS.

1855.

LIBRARY

OF THE

RAJAH

OF

COCHINBAR

PREFACE.

S'ri Harsha's Naishadha, a poem on the life of Nala, King of Nishadha, is divided into two parts, the Púrva and Uttara Naishadha, or the first and second Naishadha, each of them containing eleven cantos; a division, for which there is no apparent reason, as the second is a mere continuation of the first part, nor are the two separated by any remarkable turn in the narrative. The Púrva Naishadha was published in 1836, under the auspices of the General Committee of Public Instruction, by Premchander Pañdit of the Calcutta Sanscrit College, and accompanied with a Commentary of his own. The present edition of the Uttara Naishadha was undertaken at the suggestion of Professor Lassen, and concludes the last of the six Mahákávyas* of the Hindus which remained unpublished.

A Mahákávyá, or great poem, although belonging to the narrative kind, is not an epic poem, which treats of heroic characters and deeds: the Mahábhárata and Rámáyana best correspond with our idea of an heroic poem, and they are classed under the head of Itihása. The eminence denoted by the prefix "great" refers rather to the length and general excellence of a poem, and in one instance, Kálidása's Meghaduta, to its excellence alone. Tradition, resting on general consent, declares the six poems above enumerated, alone worthy of that distinguishing title.

The treatises on poetical composition give a more tangible account of this class of poetry. A Mahákávyá, according to

* They are the following, the Raghuvans'a, the Kumára Sambhava and the Meghaduta, all three ascribed to Kálidása, the Kirátárjuniya by Bhárávi, the S'is'upalabadha by Múgha, and the Naishadha by S'ri Harsha.

the definition of the *Sáhitya Darpana*, one of those treatises, is a poem of many cantos; the hero is either a god, or a *khsatriya* of good family, and of firm and elevated character; or the subject of the poem may be, as in *Kálidása's Raghu Vans'a*, several princes of the same race: the principal qualities illustrated are, love, heroism and meekness: the narrative itself should be taken from an *Itihása*, as the *Mahábhárata*, or from some other approved authority; it should exceed eight cantos, each of moderate length, and be interwoven with descriptions of morning, of the sun, moon, night, the heavens, the city, sacrifice, war, travelling to another country, marriage, etc.

According to this definition, the form and mode of treatment are the test for deciding, whether or not a poem be a *Mahákávyá*; consequently, the author of the *Sáhitya* excludes *Kálidása's Meghaduta*, and not only assigns the name of *Mahákávyá* to others than those above mentioned, but gives it to some of his own composition. Notwithstanding the difference in the popular and the more learned definition of a *Mahákávyá*, there is this common to both, that they are narratives of lofty or elevated style and aspire to the rank of the highest order of poetry in the language.

The *Naishadha* is one of those poems to which the name of Great is given par excellence; and certainly, as respects the subject matter of the poem, it is one of the most romantic and pathetic to be found in the literature of any language. It is the well known story of the love between *Nala*, king of *Naishadha*, and *Damayantí*, the daughter of *Bhíma*, the king of *Vidarbha*, which is briefly this: *Nala* was the most beautiful and high-minded of men, *Damayantí*, the loveliest of women—hearing everywhere of each other's virtues and accomplishments, they were reciprocally inspired with an ardent love, which they communicated to each other by the mediation of swans—the father, not aware of their mutual attachment, seeing the beauty of his daughter fading, resolved that she should marry, and, with this view invited the neighbour-

ing kings to Damayantí's Swayamvara, a festival, where, in accordance with the ancient Hindu rite, she was to choose her own husband—along with the princes came Iudra, Agni, Yama and Varuṇa, the four Lokapálas, or divine guardians of the world, in the likeness of Nala to deceive Damayantí—having invoked those deities to aid her in recognising her lover, she selected the true Nala. The story proceeds to describe their marriage and happiness, the vengeance vowed to Nala by Kali (the personified deity of the present or fourth age), his getting hold of Nala, through an omission of a ceremony by the king, Nala's addiction to gambling under the evil influence of Kali, thereby his loss of the kingdom and banishment, his separation from the faithful Damayantí (who had borne him company through his reverses of fortune, when all had abandoned him), Nala's madness, their mutual sufferings and varied miseries, the final recovery of Nala from his mental malady, and his happy reunion with Damayantí. The love of Nala and Damayantí had been first related in the Mahábhárata, containing in the third part, the Vanaparva, the episode of Nala.* Since then, it has remained a favourite theme with Hindu poets, who have adorned it, as a triumphal arch, with their poetical festoons and garlands. The most celebrated of these productions are the Nalodaya† generally ascribed to Kálidása, which, owing to its continuous play upon words, is one of the most difficult of Sanscrit poems, the Nala Champú by Vikrama Bhaṭṭa, a narrative partly prose and partly verse, and S'rí Harsha's Naishadha.

* Bopp published a separate edition of the text with a Latin version under the title "Nalus Mahábhárati Episodium. Altera emendata editio. Berolini, 1832. Milman translated it into English "Nala and Damayantí, and other poems translated from the Sanscrit into English verse, by H. H. Milman." There are German versions of the poem by Kosegarten, Rückert and Bopp.

† Nalodaya, with the commentary of Prajñákaramisra, 1813, (Calcutta?). Nalodaya, una cum Pradschnakari Mithilensis scholiis ed., lat. interpretatione atque annotationibus criticis instruxit F. Benary, Berol., 1836. Nalodaya, accompanied with a metrical translation by W. Yates, Calcutta, 1844.

The treatment of this subject in the Mahábhárata and Nais̄hadha is wholly different. The Mahábhárata tells the whole story in simple, but vigorous and noble language. It is full of powerful descriptions of passion; the poet nowhere pays any undue attention to the mere form of language; his chief exertion is devoted to attract our sympathy to the qualities and passions which he represents. Refer, for example, to the deep pathos in the description of the grief of Damayantí, when abandoned by her husband in the solitude of the forest.

S'rí Harsha gives only a part of Nala's adventures and carries the story no further than the return of Nala to his capital with his bride Damayantí, and the description of their first unalloyed affection and happiness. It is poor in incident, the greater part of the long poem being occupied with descriptions of the kind mentioned before as indispensable in a Mahákávyá. It does not exhibit, as the Mahábhárata does, a comparatively simple state of manners and society, but a highly artificial one, and mirrors the terrible social corruption existing at the time when the poet flourished. Instead of ennobling the affections, or appealing to the tenderest and most sacred feelings of man, the love which the poet describes is earth-born and sensual in a degree far exceeding the lasciviousness of some of the Roman poets. Scenes such as described in the feast of Dama (Canto 16, pp. 353—401) are degrading and revolting; nor are similar extravagancies confined to an episode like that just alluded to—the absence of decent shame pervades throughout, and pollutes even the hearts of the females, as is evident, for instance, from the speech of Damayantí's companions. (Canto 16, pp. 352—59). Even the love of Nala and Damayantí, although generally tender and delicate and adorned with all the graces of the poet's exuberant fancy, approaches often to unveiled sensuality, and may, in truth, in several places, be designated a practical illustration of the Kámas'ástra. And very well has the author himself described the basis upon which rested the fabric of a large portion of Hindu society in his day, in

Preface.

the speech which he puts into the mouth of the Chárváka (Canto 17, pp. 435—74), the founder of an atheistical system, who admirably demonstrates the hollowness, absurdity, and moral turpitude of the Hindu pantheon—a speech, which, indeed, the gods attempt to refute, but their rejoinder is rather a confirmation.

With the structure or frame of the poem our delight is nearly unqualified. The language is highly elaborate, bearing the mirror's polish. It never becomes common-place, and bears throughout a sustained tone of sprightliness and elevation. Although we find a continual play upon words for many verses together, yet, not only is the sense not lost in a mere jingle of syllables, but the general effect is often much enhanced by the harmonious contrast of open and concealed meanings. The variety of metres are handled by the poet with admirable art and propriety; and the subject sparkles under his tread as gleams the ocean-track in a ship's wake, rich in imagery showered unceasingly from the cornucopia of the poet's mind. He draws upon the countless stores of Hindu mythology, weaves quaint and monstrous shapes, furnished by Heaven, Earth and Hell, into a rich string of arabesques, blending together their strange variety so that they harmonise. Yet may the whole be likened to dissolving views. Perfection of form and general effect are the poet's aim, not what we moderns consider real intrinsic excellence, that is, elevation of idea, power of invention and insight into human character, rather than skill in the mere structure of language and in the stringing together of imagery, truly a high but not the highest gift. The effort of the Sanscrit poet is brilliant—so brilliant as to blind the reader with its blaze, until he loses, or becomes unconscious of, any defined creation of the poet's fancy. Saraswati's description of the five Nalas is a ready instance of the characteristic peculiarities we have attempted to describe. The poet tells of the five Nalas: each verse has what we may term an overt and a sub-meaning or meanings, the former applying to Nala,

the latter to the god who had assumed Nala's form; and, in conclusion, the same collocation of words has a reference to the character and manifold attributes of the five Nallas. (Canto 13, pp. 146—148.) Among the best parts of the poem, I would name the whole 17th Canto, especially the powerful description of the personified deities of the chief vices, and the twenty-second, in which the description of the moon by Damayantí and Nala is in exquisite taste and sometimes pathetic, each verse containing a complete picture in itself, in which the rich and melodious flow of the language is in perfect harmony with the subject.

To sum up; in structure, force and elegance of diction, in propriety and graceful ease of vythou metre, in power of description and felicitous use of imagery—the Naishadha ranks high, and may enter the lists with any work of Sanscrit literature; but, to fit it for a place among the poems of the first order, it wants incident, action and dignity. The hero does not rouse our higher sympathies; he revels constantly in the gardens of Armida—not as a Rinaldo who lays by his armour for a while, but as one native to the place, whose soul never soars beyond its delusive pleasures.

The MSS. of the text and commentary which I have collated for the present edition, are the following,—

Of the Text.

A. No. 655, complete, belonging to the Calcutta Sanscrit College. It bears the date of 1711, and the name of the writer is Ananda Parivrájaka. It is very correct.

B. Complete, it is the property of my Paṇḍit, S'rí Sakháráma S'ástrí, who, about 50 years ago, received it from his father. It is also a good copy, as may be expected, having been so long in the possession of Paṇḍits.

Of the Commentary.

C. No. 655, belonging to the Asiatic Society, procured from Benares. It is a commentary both on the Púrva and the Ut-tara Naishadha. It is, however, not complete, containing only

Cantos 12, 14 to 17 and 21, more or less complete. It has the date of Samvat 1815, and is tolerably correct.

D. No. 131, belonging to the Calcutta Sanscrit College. It contains parts of the 14 to 17 Cantos; the 18 to 20 Cantos are complete.

Text and Commentary.

E. This belongs to the Asiatic Society, and is copied from a MS. in the Library of the Sanscrit College at Benares. It is incomplete, containing Cantos 13 to 17 and 20 to 22. It is dated 1807, and is not very correct.

F. Nos. 128-130, belonging to the Calcutta Sanscrit College. It is without date, contains Cantos 12 to 16, 18 and 21, and is tolerably correct.

An edition of the text was urgently required; for even in S'ri Náráyana's commentary, which according to a traditional account was written about 500 years ago, a great number of various readings are enumerated. The commentary itself is very good. S'ri Náráyana has a thorough appreciation of the beauties of his author, and is fully able to follow him into the labyrinthine windings whether of fancy or expression. He explains with accuracy and nicety all those passages which, from the double meanings of words or their rare use, from the elaborate structure of the sentence or the obscurity of allusion or circumstance, would otherwise remain unintelligible. Nor is he prolix, as is frequently the case with such commentators. The MSS. of the commentary would seem to have become very rare. I have not seen one that was complete; and those which have been at my disposal are very incorrect, evidently owing to the carelessness and misapprehension of the copyists, so that I have, in many instances, found it very difficult to restore the text of the commentary. I considered it, however, unnecessary to notice all the discrepancies among the MSS.; the greater part of them are palpable mistakes, and to enumerate or give an account of them would be to furnish, not various readings, but a list of mere clerical errata.

The text has been given in accordance with the reading approved of by the commentary; and although I have been frequently disposed to adopt a reading not favourably considered by the commentary, I have foreborne to do so, that I might maintain the uniformity of relation between the text and commentary.

CONTENTS.

Twelfth Canto.

Other Kings arrive at the Swayamvara ; they are joined by those who came before, pp. 1-2. Damayanti, accompanied by Saraswati, the goddess of speech, enters the assembly, pp. 2-3. Saraswati describes the Kings to Damayanti. Her account of Rituparna, King of Ayodhya, pp. 3-11 ; of the King of Paṇḍya, pp. 12-17 ; of the King of Kalinga, pp. 18-24 ; of the King of Kāंची, pp. 25-31 ; of the King of Nepāla, pp. 32-39 ; of the King of the Malaya mountain, pp. 40-47 ; of the King of Mithilā, pp. 48-53 ; of the King of Kāmarūpa, pp. 54-60 ; of the King of Utkala, pp. 61-67 ; of Jayanta, King of Kīkaṭa, pp. 68-87. The loves of Nala and Damayanti, pp. 88-93.

Thirteenth Canto.

Saraswati's description of the four Lokapālas in the form of Nala, and of Nala in the likeness of the four Lokapālas, p. 94 ; of Indra in the form of Nala, pp. 95-102 ; of Agni in the form of Nala, pp. 103-109 ; of Yama in the form of Nala, pp. 110-116 ; of Varuṇa in the form of Nala, pp. 117-124. Description of Nala in the likeness of the four Lokapālas ; in the likeness of Indra, pp. 115-126 ; in the likeness of Agni, p. 127 ; in the likeness of Yama, pp. 128-129 ; in the likeness of Varuṇa, pp. 130-131. Description of the five Nalas, pp. 146-148. Damayanti's doubt as to the real Nala, pp. 149-161.

Fourteenth Canto.

Damayantí adores the four gods and asks for power to recognise Nala, pp. 163-166. They grant her prayer; she recognises Nala by those characteristics which distinguish divine from human bodies, also by signs indicated in Saraswati's description of Nala, pp. 177-181. She chooses Nala as her husband by placing the bridal wreath on his neck, pp. 182-197. Nala and Damayantí's feelings on this occasion, pp. 198-205. The five deities re-assume their own forms, viz. Indra; pp. 206-208. Agni; pp. 208-209. Yama; pp. 209-211. Varuna; pp. 211-212. Saraswati; pp. 213-214. They bless Nala; pp. 214-233; also Damayantí; pp. 234-235. The deities prepare to return to heaven, and the kings to their camps; pp. 236-237. At the request of Damayantí, her father, Bhíma, gives her friends in marriage to the kings; pp. 237-238. Flowers are showered down from heaven upon Nala, while returning to his camp, p. 238. The deities part from Nala and Damayantí, p. 239. Bhíma closes the Swayamvara by a flourish of musical instruments, p. 240.

Fifteenth Canto.

Nala distributes presents among the bards, pp. 242-245. Bhíma enters with his daughter the apartments of the queen to inform her, that Damayantí has chosen Nala as her husband, p. 246. He makes preparations for the ceremony of marriage, pp. 247-250. Joy of the citizens on seeing Nala, pp. 250-255. The women of the royal palace adorn Damayantí for the ceremony, pp. 256-283. Nala is adorned for the ceremony, pp. 283-295. Nala's marriage procession, pp. 295-303. Nala proceeds to the royal palace. Conversation of the town-women on the arrival of Nala, pp. 304-316.

Sixteenth Canto.

Nala arrives at the gate of the palace and is received by Bhíma, pp. 318-325. Bhíma gives his daughter to Nala, pp. 325-326. Description of the marriage-ceremony, pp. 326-328. Bhíma's bridal

gift to Nala, pp. 329-344. Description of the marriage-ceremony, continued, pp. 344-351. Converse of the town-women, 352-359. Damayanti's brother, Dama, gives a feast to the assembled Kings, pp. 360-401. Nala departs with Damayanti to his own country, pp. 402-407. Arrival at his capital, pp. 408-415.

Seventeenth Canto.

The five gods return to heaven, pp. 416-421. They meet the hosts of the gods, p. 421. Description of Káma, the god of love, pp. 421-424; of Krodha, the god of anger, pp. 425-427; of Lobha, the god of covetousness, pp. 428-430; of Moha, the god of folly, pp. 431-434. Among the crowd of their worshippers the gods see several, previously unknown to them. A follower of Chárváka expounds to them his atheistical system, pp. 435-474. Indra replies, pp. 475-482. Agni replies, pp. 482-484. Yama replies, pp. 485-489. Varuna replies, pp. 489-493. The Chárváka's apology, p. 494. The gods observe among the crowd the personified deities of the Kali and Dwápara Yugas. Kali asks about Damayanti's Swayamvara. Indra tells him that she has chosen Nala as her husband, pp. 494-501. Kali's scornful reply. He vows vengeance to Nala, pp. 501-508. Saraswati's answer, pp. 508-509. Kali vows that he will compel Nala to desert his country and his wife, pp. 510-511. Indra prophesies Kali's ultimate defeat, pp. 512-521. The gods and Kali mock at each other, pp. 522-528. The gods go to heaven, p. 529. Kali together with Dwápara repair to Nala's capital, pp. 529-531. On account of the holiness of the town they cannot find a place of abode, pp. 531-555. At last Kali discovers in the garden of Nala a Vibhitaka tree which he selects for his dwelling. Here he remains a long time, vainly seeking for a fault in Nala's conduct which would give him an opportunity of compassing his ruin, pp. 555-562.

Eighteenth Canto.

Nala delivers the administration of his kingdom into the hands of his ministers, and retires to a splendid palace, pp. 563-565. Description of the palace, pp. 565-585; of Nala and Damayanti's love, pp. 586-675.

Nineteenth Canto.

Morning-Song of the bards to awake Nala, pp. 676-750.

Twentieth Canto.

Nala performs the morning rites and re-enters the palace, where he meets Damayanti, pp. 751-762. Their playful conversation and love, pp. 763-832. Noon-song of the bards, pp. 833-836.

Twenty-first Canto.

Nala performs the mid-day rites, pp. 837-942. Sportive songs of Damayanti's companions in the presence of Nala, pp. 943-964. Conversation between Nala and Damayanti, pp. 965-984.

Twenty-second Canto.

After the performance of the evening rites Nala joins Damayanti, p. 985. His description of the evening, pp. 986-1006; of the night, pp. 1007-1018; of the rise of the moon, pp. 1018-1032. Damayanti's description of the moon, pp. 1033-1094. Nala's description of the moon, pp. 1094-1102. Conclusion, 1103-1108.

उत्तरनैषधचरितं

श्रीहर्षमहाकविविरचितं

श्रीनारायणपण्डितकृतटीकासहितं ।

श्रीमद्भारतवर्षाधिपतीनामर्थसुहायेन

एधियाटिक् ससायिकथ्यक्षमहोदयानामनुमत्या

श्रीडाक्तर एडवार्ड रोयर् साहवेन संस्कृत्य

कलिकताख्यराजधान्यां वाग्निष्टमिशनमद्रायन्ते मुद्रितं

पूर्वार्द्धं सप्तदशसर्गानां ॥

शकाब्दाः १७७७ । इ० १८५५ साल् ।

उत्तरनैषधचरितं

श्रीहर्षमहाकविविरचितं

श्रीनारायणपण्डितकृतटीकासहितं ।

श्रीमद्भारतवर्षाधिपतीनामर्थसहायेन

एशियाटिक् ससायिन्ध्रक्षमहोदयानामगुमत्या

श्रीडाक्तर एडवार्ड रोएट् साहवेन संस्कृत्य

कल्लिनाखराजधान्यां वामिष्टमिश्रमसुब्रायन्ते मुद्रितमुत्तरार्द्धे ॥

उत्तरनैषधचरिते ।

द्वादशः सर्गः ।

ॐ गणेशाय नमः ।

प्रियाङ्गियालम्ब्य विलम्बमाविला
विलासिनः कुण्डिनमण्डनायितं ।
समाजमाजमुरथो रथोत्तमा-
स्तमासमुद्रादपरेऽपरे नृपाः ॥ १ ॥

इदानीं नूतनसमागतराजवर्षनार्थं द्वादशं सर्गमारभते ॥
प्रियेति ॥ अथो अगन्तरं अपरे अन्ये नृपा आसमुद्रात् समुद्र-
मवधीकृत्य दिग्गन्तेभ्यः सकाशादित्यर्थः । तं कुण्डिनस्य मण्ड-
नायितं भूषणवदाचरितमखङ्कारकं समाजं स्वधम्बरसभामा-
जयुः । किम्भूताः प्रियाभ्यः स्वनायिकाभ्यः सकाशात्ता स्त्रीः
तासामनुरागजनितमुखदाक्षिण्येन कृत्वा विलम्बं स्वीर्यमासम्ब-
धाविलाः व्याकुलान्तःकरणाः । प्रियामुखदाक्षिण्यानुरोधेना-
स्माकं विलम्बे जाते भैमीस्वधम्बरो जातो माऽभूदिति बुद्ध्या
नातिषोक्ताश्च । तथा विलासिनः शूङ्गारभङ्गीषचिताः । तथा
रथोत्तमाः श्रेष्ठरथा इत्यनेन विलम्बे जातेऽपि श्रीमानमनं
सूचितं । विलासिनः वैकचस्येति घिनुष् (पा० ३ । २ । १०३ ।)
रथैरत्तमा इति समासः । अपरेऽपरे । वीथायां द्विरक्तिः ॥ १ ॥

ततः सं भैम्या ववृते वृते नृपै-
 विनिःश्वसङ्गिः सदसि स्वयम्बरः ।
 चिरागतैस्तर्किततद्विरागितैः
 स्फुरङ्गिरानन्दमहार्खवैर्नवैः ॥ २ ॥
 चलत्पदस्तत्पदयन्त्रणेङ्गित-
 स्फुटाशयामासयति स्म राजके ।
 अमं गता यानगतावपीयमि-
 त्युदीर्य धुर्यः कपटाज्जनीञ्जनः ॥ ३ ॥

तत इति । ततः सदसि समाजे स भैम्याः स्वयम्बरो ववृते ।
 किम्भूते सदसि भैम्याः खस्मिन् वैराग्येण विनिःश्वसङ्गिर्विशेषेण
 मुक्तश्चासैश्चिरागतैः पूर्वमाद्यातैर्नृपैर्वृते । तथा तर्किता ऊहि-
 तास्त्रेषु पूर्वगतेषु राजसु विरागिता अर्थाङ्गैम्या यैसैः । स्फुरङ्गिः
 श्टङ्गारभङ्गा प्रकाशमानैः । तथा एतेन वृताम् स्वयम्बरशेषं
 प्राप्तानस्मानियं प्रायेण वरिष्यतीति बुद्ध्या आनन्दस्य महार्ख-
 वैरगाधसमुद्रः प्रमुदिततरैर्नवैस्तत्कास्त्रमागतैर्नृपैर्वृते ॥ २ ॥

चलदिति । चलन्ति पदानि यस्य पुरस्तात् गच्छन् धुरं
 वहति धुर्यः त्रिविकादण्डवाही जनः जर्णो भैमी राजके राम-
 सङ्गमध्ये आसयति स्म अस्त्रापयत् । किं कृत्वा । यानगतावपि
 त्रिविकारोदण्डेनापि गमने सत्यपि इयं भैमी अमङ्गता निः-
 सहा जातेति कपटाज्ञाजान् उदीर्य उद्धा । किम्भूता त्रिविका
 पटान्तरितेन तत्पदेन भैमीश्वरशेन यद्यन्त्रणं यन्त्रणा वा
 पीडनं धुर्यजनस्य तदेव यदिङ्गिः अवस्त्रापनस्य त्रिविका सेष्टा

नृपानुपक्रम्य विभूषितासनाम्
सनातनी सा सुषुवे सरस्वती ।
विहारमारभ्य सरस्वतीः सुधा-
सरःस्वतीवार्द्रतनूरनृत्यिताः ॥ ४ ॥
वृषीष्व वर्षेन सुवर्षकेतकी-
प्रसूनपर्षा*दत्तुपर्षमादृतं ।

तेन स्फुट आग्रयो नवनृपदिदृशामात्रविषयोऽभिप्रायो यस्या-
स्तां । जनीं । जायतेऽस्यां गर्भं इति जनिवसिर्भां चेति श्रौणा-
दिक इ प्रत्यये जनिबध्योरिति (पा० ७ । १ । ३५ ।) वृद्धिनिषेधे
कृदिकारादिति (पा० ४ । १ । ४९ । सू० वार्तिकेन लोष् ॥ ३ ॥

नृपानिति । सा सनातनी नित्या सरस्वती देवता विभूषितं
स्त्रीयसौन्दर्येणालङ्कृतमासनं यैसानृपानुपक्रम्योद्दिश्य सरस्व-
तीर्वाचः सुषुवे उवाचेत्यर्थः । किम्भूता वाचः । सुधासरसु अमृत-
तममुद्रेषु विहारं जलक्रीडामारभ्य कृतातीवातितरामार्द्र-
तनूः । तथाऽनु पश्चादविलम्ब्यैव उत्थितासुष्माभिर्गताः । अति
मधुरा इत्यर्थः । सनाभवा । अथयत्नाट्थ्यस्तुट्च ॥ ४ ॥

वृषीष्वेति । गौरत्वलक्षणेन वर्षेन सुवर्षकेतकीप्रसूनस्त
गौरत्वलक्षणादर्शादावृतं प्रेमास्यदीकृतं तस्मादधिकं वा अति
गौरं सुकुमारशरीरं चतुर्ष्वनामानं नृपं त्वं वृषीष्व । चञ्च-
मवनीपतिः भवन्मथस्त्वदेकचित्तः सन् निजामात्मीयां पर-
म्वराधातां पावनीं पवित्रीकरणशीलां अयोध्यां मुक्तिपुरीमपि

* वर्षादिति टीकासम्मतः पाठः ।

निजामयोध्यामपि पावनीमयं

भवन्मयो ध्यायति नावनीपतिः ॥ ५ ॥

न पीयतां नाम चकोरजिह्वयां

कथञ्चिदेतन्मुखचन्द्रचन्द्रिका ।

न ध्यायति न स्मरति । परमानन्दरूपत्वान्मूत्रेणकात्रादपि तव प्राप्तिरेतस्याधिकेत्यर्थः । अन्येऽपि बिलासी गुणवतीमपि जिजां प्रियामचिन्तयन्नन्यामेव ध्यायतीत्युक्तिः । त्वय्यतितरामनुरक्तोऽयमेतं वृणीष्वेति भावः । वर्षात् । पञ्चमी विभक्ते इति (पा० २ । १ । ४२ ।) पञ्चमी । भवन्मयः । सर्व्वनाम्नो वृत्तिमात्रे स्त्रियाः पुंवत् (पां ६ । २ । २० । सू० वार्तिकेन पुंवद्भावः ॥ ५ ॥

नेति । हे भैमि चकोरजिह्वया एतस्य चतुर्मुखस्य मुखमेव-
चन्द्रस्य चन्द्रिका प्रसन्नतरूपा ज्योत्स्ना कथञ्चित्केनापि प्रका-
रेण न पीयतां नाम । चकोरजिह्वया सत्यं चन्द्रचन्द्रिका पीयते ।
इयं त्वलीकमुखचन्द्रिकेति पीयतां मा वा । अत्रास्माकमौदा-
सीन्यमित्यर्थः । परन्तु चिरं भवन्मुखस्युष्णी तदीयमुखसेवन-
तत्परे चकोरस्य चक्षुषी इमां एतन्मुखचन्द्रचन्द्रिकां किमिति
नै आचामयसे पाययसे अपि तु पाययस्व । अलीकत्वात्तादृ-
यशाभावात् चकोरजिह्वया पानेऽहृतेऽपि तथा चन्द्ररत्नात्
वर्षनायामसदादीनामशक्तत्वेऽपि तादृगाह्लादकत्वस्य मौन्द-
र्यस्य च प्रत्यक्षेण द्रष्टुं शक्यत्वादेतन्मुखचन्द्रचन्द्रिकां चक्षुषी पा-
ययसेत्यर्थः । अथ चकोरजिह्वया भवन्मुखसेवाया अहृतत्वादेत-
न्मुखचन्द्रचन्द्रिकापानं कर्तुं न शक्यमिति युक्तं । तदीयचक्षुर्भां

इमां किमाचामयसे न चक्षुषी
चिरं चकोरस्य भवन्मुखस्युशी ॥ ६ ॥

तु चिरकालमुत्तमस्य भवन्मुखस्य सेवनात् तयोरेतन्मुखचन्द्र-
चन्द्रिकापानं युक्तं । उत्तमसेवया हि दुष्प्राप्तमपि वस्तु सुप्रापं
भवतीत्याशयः । चिरकालमेतन्मुखकान्तिं वादर्हं किं न पश्य-
स्यपि तु पश्येनं वृणीष्येति भावः । यद्वा जिज्ञासा अथ
एवास्त्राद्ये सामर्थ्यादेतन्मुखचन्द्रचन्द्रिकायाश्चातिबहुलाचको-
रजिह्वयेयं कथञ्चिन्न पीयतां नाम । तन्मुखस्युशीचकोरनेत्र-
योस्तु पानं युक्तमन्वीयसोरपि नेत्रयोर्भूयसो विषयस्य ग्रहणे
सामर्थ्यसङ्गावात् किं पुनर्विज्ञानयोरनयोरिति भावः । एते
चकोरस्यैव नेत्रे भवन्मुखं स्पृशत इति नेत्रयोरर्मणीयत्वं चन्द्रि-
कापानयोग्यत्वं विश्लोकनसातुर्थ्यं च सूचितं । अत्र चमेः
प्रत्यवसानार्थत्वाद्गतिबुद्धीत्यादिना (पा० १ । ४ । ५२ ।) चक्षुषोः
कर्म्मत्वं । चिचस्येति (पा० १ । २ । ७४ ।) कर्म्मभिप्राये क्रियाफ-
लविवक्षायामात्मनेपदे प्राप्तेऽपि निगरणत्वाच्चिगरणचलना-
र्थेभ्यस्येति (पा० १ । २ । ८० ।) परस्मैपदप्राप्तेराचामयस इति
चिचत्वं । एवं सति चकोरस्य चक्षुषी चिरं भवन्मुखस्युशी वर्त्तते
वतः तन्मुखसेवां बहुकालं कुर्वीति इत्यर्थः । अत एवेमामे-
तन्मुखचन्द्रचन्द्रिकां किं नाचामयसे सामर्थ्याच्चक्षुर्भामिति
शेषः । इति समाधानं । आचमनमाचामः सोऽस्त्रा चक्षीति
आचामवती करोतीत्यर्थे तत्करोतीति (पा० ३ । १ । २६ ।)
लक्ष्यवार्तिकलक्षणस्य लक्षणप्रतिपदोक्तपरिभाषया प्रतिपदोक्त-

अपां विहारे तव हारविधमं
 करोतु नीरे पृषदुत्करस्तरन् ।
 कठोरपीनोच्चकुचद्वयीतट-
 त्रुटत्तरः सारवसारवोर्भिजः ॥ ७ ॥

प्रत्यवधानाभावात् निगरणादि (पा० १ । ३ । ८७ ।) सूत्रेणानु-
 त्तपरस्त्रौपदसञ्ज्ञया परस्त्रौपदस्य विधानात्सञ्ज्ञापूर्वको वि-
 धिरनित्य इति परिभाषयाच परस्त्रौपदं न भवतीति वा ।
 आचाम इति न कस्यमिचमाम् इति मित्त्वनिष्पेधाद्ब्रह्मत्वा-
 भावः ॥ ६ ॥

अपामिति । हे भैमि आरवेण सहिताः सारवाःसरख्या
 इमे सारवा एवभूता ऊर्ध्ववस्त्रेभ्यो जातः पृषदुत्करो विन्दुस-
 मूहः अपां विहारे अनेन सह जलक्रीडायां सत्यां तव हार-
 विधमं तत्सम्बन्धिहारविलासं करोतु । किम्भूतः । नीरे तरन्
 स्रवमानः । तथा कठोराऽतिकठिना पीना उच्चा तदोया
 कुचद्वयी स्तनद्वयी तस्यास्तटे परिषरे त्रुटत्तर अतिश्लेष्म
 चुच्यत् विघ्नैर्यमाणतरः । जलक्रीडावशादिच्छिन्नस्तदोयो मुक्ता-
 हार इव श्लोभता । अथ च पश्यतो लोकस्य भैमीहारः कि-
 मयमिति विघ्नैर्घां भ्रान्तिं जनयतु । विगतहारे देष्टे हार-
 विलास इति विरोधस्य । अथ च पृषदुत्करो हरिणसङ्घः क्रीडा-
 प्रदेष्टे क्रीडां करौत्विति युक्तं । सरसुक्रीडाप्राप्त्यर्थं एनं दृषीष्येति
 भावः । देविकायां सरख्यां च भवेदाविकसारवावित्यमरः ।
 दाष्टिनाथनादिसूत्रेषु (पा० ६ । ४ । १७४ ।) साधुः ॥ ७ ॥

अखानि सिन्धुः समपूरि गङ्गाया
 कुले किलास्य प्रसभं स भंक्ष्यते ।
 विलङ्घ्यते चास्य यज्ञःश्नैरक्षो
 सतां महत्सम्मुखधावि पौरुषं ॥ ८ ॥
 एतद्यज्ञःक्षीरधिपूरगाहि
 पतत्यगाधे वचनं कवीनां ।

अखानोति । अस्य कुले वंशे पूर्वजैः सगरपुत्रैः दम्बनीता-
 श्राहरणार्थं सिन्धुः समुद्रः पातालपर्यन्तं अखानि खातः । क-
 पिस्तत्रापदग्धानां तेषामेवोद्धरणार्थं भगीरथेनानीतया गङ्गाया
 समपूरि पूर्णकृतः । तथा श्रीरघुनाथेन रावणबधार्थं प्रसभं
 हठेन स सिन्धुः भंक्ष्यते बन्धनं नेष्यते किलेति पुराणप्रसिद्ध-
 मेतत् । स एवेदानीं अस्य यज्ञःश्नैः विलङ्घ्यते च । सर्वे समुद्र-
 मेव प्रति पौरुषं किमिति कृतवन्त इत्यत आह अहो युक्त-
 मेतत् । सतां महतां पौरुषं महतामेव सम्मुखं धावति प्रसर-
 तीत्येवंशीलं । चुद्रान् रूपथोपेक्षत एवंविधा अस्य पूर्वजाः ।
 श्रीरघुनाथस्य तस्मिन् वंशे समुत्पत्स्यते तस्मिन् वंशे समुत्पन्नो
 ऽयं अस्य यज्ञांसि समुद्रपारगामीति एनं वृषीष्वेति भावः ॥
 भंक्ष्यते । बधेः कर्माणि खटि बभ्रातेखले च रूपं ॥ ८ ॥

एतदिति । एतस्य यज्ञस एव क्षीरधेयः पूरः तं गाहते एवं-
 शीलं एतदीययज्ञोवर्षकं कवीनां वचनं आगधे अतस्तस्यर्षे खाने
 पतति निमज्जति । सोऽतुमसामर्थ्याद्वागनोचरोऽस्य यज्ञःसमुद्र
 इत्यर्थः । अन्योऽपि समुद्रः प्रवाहावगाही अनाधे बुडति । तथा

एतद्गुणानां गणनाङ्कपातः

प्रत्यर्थिकोर्त्तीः खटिकाः क्षिणोति ॥ ८ ॥

भास्वदंशकरीरतां दधदयं वीरः कथं कथ्यता-

मध्युष्टापि हि कोटिरस्य समरे रोमाणि सत्त्वाङ्कुराः ।

नीतः संयति वन्दिभिः श्रुतिपथं यन्नामवर्षावली-

मन्त्रः स्तम्भयति प्रतिक्षितिभुजां दोस्तम्भकुम्भीनसान् ॥१०॥

एतस्य शौर्यादीनां गुणानां गणनार्थं अङ्कपातोऽङ्कविन्यासः प्र-
त्यर्थिनां वैरिणां कौर्त्तीरेव खटिकाः क्षिणोति हिगच्छि । बह-
ङ्कविन्यासे हि खटिकाक्षयो भवति । एतद्गुणा अप्यतिभूयस्त्वा-
ङ्कयितुमशक्याः । एतद्गुणानां पुरस्तादरिकीर्त्तिर्न प्रतिभासत
इत्यर्थः । एनं वृषीव्येत्यर्थः । क्षिणोति । खडूपधत्वात् (पा० ०।१।
८६।) गुणप्रसक्तावपि सञ्ज्ञापूर्य्यकविधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः ॥८॥

भास्वदिति । हे भैमि भास्वतो वंशस्तस्य करीरतां तदङ्क-
रत्वं दधानः सूर्यवंशोत्पन्नो वयःसन्धौ वर्त्तमानः अथ च मुक्ता-
युक्तात्वाद्भास्वान्यो वंशो वेणुस्तदङ्कुरत्वं दधदतितेजस्वी अथ-
स्तुपर्षनामा वीरः कथं केन प्रकारेण कथ्यतां वर्च्यतां अपि
तु वर्चयितुं न शक्यत इत्यर्थः । हि यस्मात् समरे वर्त्तमानस्यास्य
अध्युष्टापि सार्द्धं चोति प्रसिद्धापि कोटिः सार्द्धं चिकोटीनि मा-
नुष्यरीरे स्थितानि रोमाणि सत्त्वस्थान्तर्वीररसोत्सेकस्थाङ्कुरा
इवाङ्कुराः वीररसोत्साहेन सङ्ग्रामे रोमाश्चयुक्तोऽयं भवती-
त्यर्थः । तथा अस्य नामवर्षावलीमन्त्रः स्तुतुपर्ष इति नामा-

* क्षितिम्भमिति टीकासम्मतः पाठाकारः ।

तादृग्दीर्घविरिञ्चिवासरविधौ ज्ञानामि यत्कर्तृतां
शङ्के यत्प्रतिबिम्बमन्नुधिपयःपुरोदरे वाङ्मयः ।

चरपङ्क्तिरूपो मन्त्रः संयति । चन्द्रिभिः श्रुतिपथं कर्षपथं नीतः
प्रापितः सन् प्रतिबिम्बित्वां रिपूषां दोषो वाहव एव सन्भा-
स्त एव कैर्त्याद्वैर्ष्याश्च ये कुम्भीनसाः सर्पांस्तान् स्तम्भयति ।
एतन्नाममात्राकर्षणास्तीतांतां प्रचूषां वाहवो युद्धाय न प्रस-
रन्तीत्यर्थः । सिद्धवैदिकमन्त्रश्रवणाच्च फणिनां स्तम्भो भवति ।
अथुष्टेति सार्द्धकोटिचयस्य सञ्ज्ञा । अङ्कुरो नित्यपुंल्लिङ्गः ।
कुम्भीनसो खेलिहान इत्यमरः ॥ १० ॥

तादृगिति । हे भैमि अस्वराज्ञः स प्रताप एव तपनः सूर्यः
कासाङ्गिरां पारं परतीरं न गाहते । कस्यापि वर्षयितुमशक्य
इत्यर्थः । स कः । अहं तादृग्दीर्घं चतुर्दशमन्त्रपरिमित-
त्वान्महापरिमाणं विरिञ्चिवासरं ब्रह्मदिनं तस्य विधौ करणे
सस्य यदीयत्वात्तेजोरूपस्य सूर्यस्य कर्तृतां निर्मातृतां जा-
नामि । सूर्यस्य दिवसकर्तृत्वाद् ब्राह्मणमपि दिनं दिनत्वात् सूर्येण
कर्तव्यं तच्चतुर्थ्युगसहस्रपरिमाणत्वादेतद्दिननिर्मात्रा सूर्येण
निर्मातुमशक्यमिति तद्विषयत्वेन चिरकालावस्थायिनाऽति-
दीर्घेणैतदीयप्रतापतपनेनैव निर्मातुं शक्यं न त्वन्येनेत्यहमुत्प्रेक्ष
इत्यर्थः । तथा अहं अन्नुधिपयसः पूरे प्रवाहमध्ये वाङ्मयो वङ्-
वान्मयः यस्मैतदीयप्रतापतपनस्य प्रतिबिम्बरूप इति शङ्के ।
जलानलयोः सहावस्थानविरोधात् वाङ्मोऽग्निर्न भवति किन्तु
प्रतापसूर्यस्य सलिले प्रतिबिम्बं भवति । किन्तुतः सः । व्योम-

योमव्यापिविपक्षराजकव्यसंसारः पराभावुकः
 कासामस्य न च प्रतापस्यनः पारस्त्रिरां गाधते ॥ ११ ॥
 देव्याकीर्तिं कश्चिन्द्ब्रैलसुतया नद्याऽस्य यद्दोर्दयी-
 कीर्तिंश्रेष्ठिमयी समागममगाद्गङ्गा रथप्राङ्गणे ।
 तत्तस्मिन्निमज्ज्य बाहुजभटैरारम्भि रम्भापरी-
 रम्भानन्दनिकेतनन्दनवनक्रीडादराडम्बरः ॥ १२ ॥

व्यापिनो विपक्षराजकस्य रिपुराजकस्याप्यलास्यग्रांशेव ताराः
 नक्षत्राणि स्वप्रभावेश पराभावुकः तिरस्कृता । सूर्य्येषांपि
 योमव्यापिवैरिचन्द्रस्य चन्द्रिकारूपं यद्यो नक्षत्राणि च पराभू-
 यन्ते । एतत्प्रतापसूर्य्यस्य पुरस्तादैरिषग्रांशि न प्रसरन्तीत्यर्थः ।
 पराभावुकः । स्वपतपदस्याभूवृषेत्युक्तम् । १ । २ । १५० ॥
 तद्योगे न लोकेति षड्डीनिषेधात् (मा० २ । २ । ६६) तारा
 इति द्वितीया ॥ ११ ॥

हेवेति । अथ राज्ञः दोर्दयी बाहुद्वयं तथा जनिता
 कीर्तिंश्रेष्ठिः कीर्तिंपरम्परा तस्यै तद्रूपा श्वेतलाङ्गुला देव्या-
 चां रिपूणां पलायनाज्जनिताऽकीर्तिः सैव कश्चिन्द्ब्रैलसुता
 वमुना तथा नद्या इव यद्यस्यात् रथप्राङ्गणे बह्व्रामभूमौ
 समागममगात् संयोगं प्राप तत्तस्यात् कारणात् तस्मिन् प्रया-
 गसङ्घके गङ्गावमुनाद्यङ्गणे बाहुजभटैः क्षणिकयोधैः प्रहृ-
 तरैः विघ्नेषु निमज्ज्य लक्ष्मण्य देहं त्यक्त्वा रम्भापरीरम्भा-
 नन्दस्य निकेते नन्दनवने देवोद्याने क्रीडायां चः आदर
 आश्रित्यलास्यडम्बरो बाहुजं चारम्भि चारम्भं । योऽपि प्रयोगे

इति श्रुतिस्त्रादिमतद्रुच्यन्ति* ।

सरस्वतीवाङ्मयविद्यायोज्यया ।

शिरस्त्रिरःकम्पनयैव भीमजा

न तं मनोरन्ध्रमन्वमन्वत ॥ १२ ॥

युवात्तरं सा वचसामधीश्वरा

स्वराद्यन्तन्यकृतमपकोकित्या ।

निमन्वति सोऽपि चितासिते हरिते इत्यादि श्रुत्या* नन्दनववे
रन्धाद्यशरोभिः वध कीडति । वाङ्मयः चचिवो विराडित्य-
मरः । आरम्भि । रभेरन्ववसितेवरिति नुम् (पा० ० । १ । ६२) ।
परीरभेति । सवसर्गस्य जन्नीति (पा० ६ । ३ । १२२) दीर्घः ॥ १२ ॥

इतीति । भीमजा शिरसश्चिरःकम्पनयैव वक्रवाहनयैव
एता तं मनोरन्ध्रं सूर्यपुत्रं मनुवंशसमुत्पन्नमृतपुत्रं नान्वमन्वत
नाङ्गीचकार । किञ्चूता । इति पूर्वोक्तप्रकारेण श्रुतिभ्यां कर्षा-
भ्यां स्त्रादिता वाहरमाकर्षिता तद्गुणस्यतिर्यया । किञ्चूतया ।
सरस्वत्या वाङ्मयेण जनिता विद्याय चासूर्यं तस्माद्गुणयोत्पन्न-
या । शिरःकम्पनसोमसस्यकलादासूर्याभिनवकृतः कम्पस्यजि-
राकरषार्थो जात इत्यर्थः । अथ मनुवंशत्वात्स्वस्य सोमवंशे सा-
भिसावत्वात् कन्याभिसापितसौन्दर्याद्यवर्षनादाऽननुरागः ॥ १२ ॥

यवेति । सा वचसामधीश्वरा सरस्वती निम्नाकरस्य ज्ञानिः

* चितासिते हरिते वच सङ्गते तन्नाश्रुतासौ दिवमुत्पन्नान्ति ।
ये वै सन्वं विद्वज्जानि धीरास्ते जनासोऽन्वमन्वतं भवन्ते ॥
इति काचिद्वक् ।

* गुणश्रुतिरिति पाठान्तरः । सं० मू० पू० ।

शशंस संसक्तकरैव तद्दिशा
 निशाकरज्ञातिमुखीभिर्मां प्रति ॥ १४ ॥
 न पाण्ड्याभूमण्डनमेषल्लोचने
 विलोचनेनापि नृपं पिपाससि ।
 शशिप्रकाशाननमेनमीक्षितुं
 तरङ्गयाऽपाङ्गदिशां दृशस्त्रियः ॥ १५ ॥

सद्दृशं मुखं चस्यास्तां चन्द्राननामिमां प्रति युवान्तरं चन्द्रं
 वरं शशंस वर्षयामास । किम्भूता । खरागृतेन न्यङ्कृतस्त्रिरक्तः
 भक्तो वसन्तदृष्टः क्रोकिलो यथा । तथा हि तद्दिशा यस्यां दिशि
 वर्षनीयो युवा तिष्ठति तद्दिशा तदीयथा दिशाऽऽभिमुख्येन
 संसक्तकरैव सम्बद्धहस्ता हस्तेन तं निर्दिशेति यावत् । खरस्यतीं
 चार्शीं माधुर्यैश्चैवाग्दृष्टोन्नतु राजन्यनुरामेषेति खरागृतेन
 सूचितं । ईश्वरेति । श्वेतेति वरच् (पा० ३।२।१७५।) अथ प्राप्ते-
 श्वरीत्यादेः कथं साधुत्वं । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्त इति (पां ३।
 २।७५।) ईश्वेर्वनिपि ङीप्रयोः सतोरित्यवेहि ॥ १४ ॥

नेति । हे एषलोचने मृगासि त्वं पाण्ड्याभूमण्डनं नेत्राभ्यां
 न पिपाससि परमेकेनापि न पाण्ड्यादेश्च चूडामणिं मुकुटरत्न-
 भूतं नृपं पिपासस्यपि न न पश्यसि तावत् पातुमिच्छस्यपि नेत्र-
 पेरर्थः । अनुचितमेतदित्यर्थः । अधरेण तावन्न पिपाससि परं
 विलोचनेनापि न पिपाससीति द्वाभ्यां नेत्राभ्यां न पिपाससि
 परमेकेनापि न पिपाससीति वा । तस्मात् त्वं शशिवत् प्रकाशं
 प्रसन्नं आननं यस्य तमेन नृपं ईक्षितुं दृशस्त्रियः नेत्ररग्नीन्

भुवि भ्रमित्वाऽनवलम्बनम्भरे
 विहर्तुमभ्यासपरम्यरापरा ।
 अहो महावंशममुं समाश्रिता
 सकौतुकं नृत्यति कीर्त्तिनर्त्तकी ॥ १६ ॥
 इतो भिया भूपतिभिर्वनं वना-

अपाङ्गदिग्वा नेचप्राप्तदेवेन तरङ्गच प्रति सुन्दरमेनं कटाक्षै-
 विस्लोकथेति भावः ॥ १५ ॥

भुवीति । हे भूमि महावंशं महाकुलीनं अमुं समाश्रिता एत-
 दीथेति यावत् एवंविधा कीर्त्तिरूपा नर्त्तकी सकौतुकं यथा
 तथा धनाभिलाषराक्षित्येन नृत्यति अहो आश्चर्यं लोकगतं कौ-
 तुकं नर्त्तकीगतमिति न पौनरुक्तं । किम्भूता । पूर्वं भुवि भ्रमित्वा
 सकलं भ्रमच्छब्दं व्याप्येत्यर्थः । पश्चादनवलम्बं यथा तथाम्भरे
 गगने विहर्तुं चरणाभ्यासपरम्यरायां परा आसक्ताऽभ्यासपर-
 म्यरया चापरोत्कृष्टा एतदीया कीर्त्तिर्भूलोकं पूर्वमभिव्याप्य
 लोकान्तरं व्याप्नोतीत्यर्थः । सेनाद्यनवलम्बनेन सदोत्साहवन्-
 ममुमिति वा । नर्त्तक्यपि पूर्वं भूमौ भ्रमित्वा निराश्रयं गगने
 नर्त्तितुं अभ्यासपरा यती महान्तं वेष्टुमाश्रित्य वेष्टोरपरि सकौ-
 तुकं नृत्यति । अथच महान्तं वृद्धवंशं आश्रिता नर्त्तकीति वा ।
 या हि स्मरति भूमावपि मन्तुं न प्रकरोति वा निराश्रयं म-
 हान्तं वेष्टुमाश्रित्य नृत्यतीत्यतीव चित्रं इत्यादि ज्ञातव्यं । वंशो
 वेष्टौ कुले वर्गे वृद्धस्यावयवेऽपि चेति विश्वः ॥ १६ ॥

इत इति । इत अस्माद्गच्छः सकाशात् भिया भवेन वनाद-

दटङ्गिश्चैरटवीत्वमीयुषी ।

निजापि साऽवापि चिरात्पुनः पुरी

पुनः स्वमध्यासि विलासमन्दिरं ॥ १७ ॥

आसीदरासीमभूमीवलयमलयआसेपनेपथ्यकीर्तिः

सप्ताकूपारपारीसदनजनघनोद्गीतचापप्रतापः ।

नाम्नरमटङ्गिर्गच्छद्भिर्भपतिभिश्चैरतिशयेनाटवीत्वमरखानी-
त्वमीयुषी प्राप्ता सा प्रसिद्धा निजा स्त्रीचापि पुरी चिरादनाम्न-
रभमात् पुनरवापि प्राप्तं । तथा तत्र पुर्यां स्त्रीं स्त्रीयं विलास-
मन्दिरं रतिशुद्धं पुनरप्यथाकथिष्ठितं वनबुद्धैवेत्यर्थः । राज्य-
भङ्गद्वयापेक्षया ऽनेकवारं तथागत्य पुनरव्यय मत्ता पुनस्तथाग-
च्छन्तीत्यर्थः । अनेन वैरिजनमराशुदासितामीति भावः । उपे-
क्षिवानित्यत्र ह्यपे (पा० ३ । २ । १५६ ।) उपसर्गस्यातस्त्वत्वादी-
बुधोत्पन्न क्लृप्तः ॥ १७ ॥

आसीदिति । ये भूमि अस्त्रादीरात्यर उक्तश्रेयो वा क
आसीद्वेदा अपि तु इवविधोऽयमेव जलन्वः कश्चिदित्यर्थः ।
किन्भूतः । सीमां समुद्रस्यार्थां आ अभिव्याप्य सीमानाश्रितं भू-
मीवलयं तथा मलयजालेपनं चन्द्रनाङ्गरागस्वरूपं नेषय्यं भूवर्षं
तदेव कीर्तिर्ध्वज कीर्तिचन्द्रवधवक्षितसमुद्रमुद्गितभूमच्छब्दः ।
तथा सप्ताक्षां अकूपारपारीणां समुद्रपरतीराणां वनाहारः
सप्ताकूपारपारी चैव सदनं विद्यासन्धानं अथ सप्तसमुद्रपर-
तीरवासी यो जनो लोकस्तेन जनमविच्छिन्नं उद्गीत उपैर्नीच-
मात्रचापप्रतापो अथ चापश्च प्रतापश्च वा अथ सः । तथा

वीरादस्तात्परः कः पदयुगयुगपत्यनिभूपातिभूष-
 सूडारलोडुपलीकरपरिचरखामन्दनन्दमखेन्दुः ॥ १८ ॥
 भङ्गाकीर्तिमधीमलीमसुतमप्रत्यर्थिसेनाभट-
 त्रेणीतिन्दुककामनेषु विससत्यस्य प्रतापानसः ।

पदयुगे चरचयुगसे युगपत्यमकालमेव पातिनः पतनशीला
 नमस्कारकारिणो भूपाक्षेपामतिभूषाधि अतिबहुनि यानि
 सूडारलानि तान्येव वर्तुललादुक्त्वलादुपत्यो नक्षत्ररूपा-
 खन्त्रिचः तासां करखां किरणानां परिचरणं सर्वतः
 चरचरणं तेन अथ च तासां ह्यैर्बर्त्यपरिचरणं चरचसेवा तस्य
 कलाऽमन्दं नन्दन्तोऽतितरां समृद्धकामयो नखा एवेन्द्रवसन्त्रा
 यस्य चरचपतितसकलराजत्रिरोमधिकिरचसंवर्द्धितमखका-
 णिः । यत्रली प्रतापवान् अत एव सर्वनृपतिवन्द्यचरचः एता-
 दृशः कोऽपि नास्ति तस्मादेनं वृणीष्येति भावः । अन्योऽपि
 पलीकरकृतचरचसंवाहनेन नन्दति ॥ १८ ॥

अङ्गेति । अख प्रतापानसः अङ्गेन पराजयेन जनिताऽकी-
 र्तिः वैव श्यामलाश्वी तथा मलीमघतमा अतितरां मणिनी-
 भूताः प्रत्यर्थिसेनाभटाः शत्रुवैजिकदूराराः तेषां श्रेणी समूहः
 वैव श्यामलापिन्दुककामनानि तेषु विसरति विभेपेष हीयते ।
 तस्मादेतदीशामतायानखादुत्पतिता उत्थिता भासाहसाह-
 दुर्गतं भवाधि चरचतीचनेन भावुः सूर्याः उतभुजिः
 जकारेरिन्द्रस्य ह्योसिर्बन्धः एते स्युजिज्ञाः स्युटं चंगिकषा
 एव जगदुत्पन्ने जगतां भुम्बादीनां मध्ये स्युरग्नि शोभन्ते ।

तस्मादुत्पतिताः स्फुरन्ति जगदुत्सङ्गे स्फुलिङ्गाः स्फुटं
 भानोद्गतभवास्त्रिभानुज्जतभुगजम्भारिदम्बोलयः ॥ १९ ॥
 एतद्वन्तिबलैर्विलोक्य निखिलामालिङ्गिताङ्गो भुवं
 सङ्ग्रामाङ्गणसीम्नि जङ्गमगिरिस्तोमभ्रमाधायिभिः ।
 पृथ्वीन्द्रः पृथुरेतदुयसमरप्रेक्षोपनम्रामर-
 श्रेणीमध्यचरः पुनः क्षितिधरक्षेपाय धत्ते धियं ॥ २० ॥

तिन्दुकवनानि हि श्यामानि भवन्ति तत्र पतितोऽग्निः चटच-
 टाशब्दं कुर्वन् स्फुलिङ्गान् मुञ्चति । महत्सपि हरनेत्रादिषु
 स्फुलिङ्गत्वारेपेण प्रतापानलस्यातितरां माहात्म्यं सूचितं । यस्य
 कणा एवम्भूताः स कथम्भूतो भवतीति ॥ १९ ॥

एतदिति । हे भूमि एतस्य पाण्डुस्य उयसमरस्य प्रेक्षायै
 उपनम्रा समागताऽमरश्रेणी देवसङ्घः तन्मध्यचरः तस्य मध्ये
 विद्यमानो देवत्वं प्राप्त इति यावत् एवम्भूतः पृथुर्वैष्णः पृथ्वीन्द्रः
 पुनः क्षितिधराणां पर्वतानां क्षेपाय प्रोत्सारणाय धियं बुद्धिं
 धत्ते । किं कृत्वा सङ्ग्रामाङ्गणस्य सीम्नि मर्यादायां जङ्गमानां
 स्थानात् स्थानान्तरं गच्छतां गिरीणां स्तोमस्य भ्रमाधायिभिः
 भ्रान्तिं कुर्व्वाणैः चलदुश्चतरगिरितुल्यैः एतस्य दम्बिलैः नि-
 खिलां भुवं आलिङ्गिताङ्गीं व्याघ्रदेशां विलोक्य । पूर्वं पृथुना
 स्त्रधनुःकोत्या जङ्गमपर्वतानुत्सार्य चेत्रादिविभागः कृतः ।
 एतद्गजान् दृष्ट्वा सङ्ग्रामदर्शनार्थमागतेन पृथुना एते पर्वता
 इति बुद्ध्या एतदुत्सारणे पुनरपि बुद्धिः कृतेत्यर्थः । उच्चतरग-
 जबाहुल्यं दाहणरणरसिकलञ्च सूचितं ॥ २० ॥

शशंस दासीङ्गितविद्विद्भञ्जा-
 मितो ननु स्वामिनि पश्य कौतुकं ।
 यदेष सौधायनटे पटाञ्चले
 चलेऽपि काकस्य पदार्पणग्रहः ॥ २१ ॥
 ततस्तदप्रस्तुतभाषितोत्थितैः
 सदस्तदश्वेति हसैः सदःसदां ।

शशंसेति । इङ्गितवित् भैम्यभिप्रायज्ञा काचिद्दासी विद-
 भञ्जां शशंस बभाषे । ननु हे स्वामिनि इतोऽस्यां दिशि त्वं कौतुकं
 पश्य । किं तत् । सौधः सुधाधवलितगृहं तस्याग्रमूर्द्धदेशस्तत्र
 वर्त्तमाने नटे चलत्वान्नक्तकतुल्ये वायुवशाच्चलेऽपि पटाञ्चले
 पताकावसनाञ्चले यत् एष काकस्य पदार्पणे चरणस्थापने आ-
 ग्रहः तत्रोपवेशनार्थं पौनःपुन्येन प्रवृत्तिर्निर्बन्धः तत्कौतुकं
 पश्येति सम्बन्धः । अननुरक्तायां भैम्यां शृङ्गारचेष्टां भावयतः
 पाण्ड्यस्यायं यथा पटाञ्चले उपवेशनार्थं काकस्याग्रहोऽनुचित-
 स्तथा । एतस्य पाण्ड्यस्यायं भैम्यां दुरभिनिवेश इति सूचनार्थं
 सरस्वतीकृततद्वर्षननिवारणार्थं वा इयमुक्तिः । इतः एतद्वर्ष-
 नकौतुकात् सकाशादिति वा ॥ २१ ॥

तत इति । ततः तस्या दास्याः पूर्वोक्तमप्रस्तुतं भाषितं
 वचनं तस्मादुत्थितैः सदःसदां सभ्यानां हसैः हास्यैः तत्सदः सा
 सभा अश्वेति श्वेतीकृतं । तद्वचनं श्रुत्वा सभ्या हसन्ति स्मेत्यर्थः ।
 अतः सदःश्वेतीकरणद्वेतोरस्य भूपतेर्हानिः लज्जा वैवर्ष्यं

स्फुटाऽजनि म्लानिरतोऽस्य भूपतेः

सिते हि जायेत शितेः सुलक्षता ॥ २१ ॥

ततोऽनु देव्या जगदे महेन्द्रभू-

पुरन्दरं सा जगदेकवन्द्यया ।

तदार्जवावर्जिततर्जनीकया

जनी कयाचित्परचित्स्वरूपया ॥ २३ ॥

स्फुटा अजनि । अत्रार्थान्तरन्यासमाह । हि यस्मात् सिते शुभ-
वस्तुनि शितेः कृष्णवर्षस्य सुलक्षता प्रकटता जायेत । सभ्यहा-
स्यवशात् सोऽधिकविवर्षो जात इत्यर्थः । सः स्वत एव श्यामः
सभ्यहास्यवशादधिकः श्यामो जात इति वार्थः । अथेति । श्रितिङ्-
शौक्ल्ये इत्यस्मात् ष्यन्तात्कर्मणि लुङात्मनेपदं ॥ २२ ॥

तत इति । ततः कयाचित्श्लोकोत्तरया अनिरूपितरूपया
देव्या वाण्या महेन्द्रभुवः महेन्द्रनामकपर्वतसम्बन्धिनो देशस्य
पुरन्दरं स्वामिनं अनु लक्ष्मीकृत्य सा जनी स्वयम्बरा जगदे
उक्ता । किम्भूतया जगतः एका देवतान्तरपरित्यागेन वन्द्यया ।
यतः परा श्रेष्ठा चिज्ज्ञानलक्षणं स्वरूपं यस्यास्तया । तथा तस्या
भैम्बा यदार्जवं ऋजुता तेनावर्जिता वर्षनार्थमूर्द्धकृता तर्जनी
यया । तस्मिन् वर्षनीये नृपे विषये वा देव्या एव वा यदार्जवं
कृपा तथा । जगदे कर्मणि तङ् । वाचयमपुरन्दरौ चेति
निपातनात् पुरन्दरः साधुः । तर्जनीकयेति नष्टतश्चेति कप् ।
(पा० ५ । ४ । १५३) अनुर्लक्षणे (१ । ४ । ८४) कर्मप्रवचदीय-
त्वात् पुरन्दरमिति द्वितीया ॥ २३ ॥

स्वयम्बरोद्वाहमहे वृष्णीष्वं हे
 महेन्द्रशैलस्य महेन्द्रमागतं ।
 कलिङ्गजानां स्वकुचद्वयश्रिया
 कलिङ्गजानां शृणु तत्र कुम्भयोः ॥ २४ ॥
 अयं किलायात इतीरिपौरवाग्-
 भयादयादस्य रिपुर्वृथा वनं ।

स्वयमिति । हे भैमि स्वयम्बर उद्वाहस्तप्तचणे महे उत्सवे
 आगतं महेन्द्रशैलस्य महेन्द्रं स्वामिनं वृष्णीष्व । तत्र पर्वतोप-
 लक्षिते देशे कलिङ्गदेशे जातानां गजानां कुम्भयोः स्वकुचद्वय-
 श्रिया सह कलिं समानशोभास्वद्रव्याभिलाषनिमित्तं कलहं
 शृणु । हस्तिकुम्भास्वत्कुचसाम्यमभिलषिष्यन्ति परं न प्राप्स्य-
 न्तीति भावः । स्वयम्बरोद्वाह एव महे उत्सवो यस्वास्तत्सम्बुद्धि-
 रिति वा ॥ २४ ॥

अयमिति । अयं कलिङ्गदेशाधिप आयातः कलि अयत
 इति ईरयन्तीति ईरिणः पौरास्तेषां वाक् तस्याः सकाशाद्भयं
 तस्माद्धेतोः अस्य रिपुर्यदनं अथात् पलाय्य गतवान् तद्वृथा ।
 रिपुरिति जात्येकवचनं । वैयर्थ्यं हेतुमाह । तान्येव अयं समा-
 यात इत्येवंरूपाण्यक्षराणि यासु ताः श्रुताः शुक्लैरेवाकर्षिताः
 तस्यैतदीयरिपोरुत्खापगिरः अतिशयितनिद्राप्रलापवाचः एक-
 स्थाप्यक्षरस्य व्यत्यासं विना पठद्भिः शुक्लैर्वनेऽपि स रिपुरचासि
 भीषितः । पलाय्य वने गतानामपि रिपूणां उत्खापप्रलापि-

अनास्तादुत्खापगिरस्तदक्षराः *
 पठङ्गिरत्रासि शुक्वैर्नेऽपि सः ॥ २५ ॥
 इतस्वसदिद्रुतभूमृदुज्जिता
 प्रियाऽथ दृष्टा वनमानवीजनैः ।
 शशंसं पृष्टाद्भुतमात्मदेशजं
 शशित्विषः शीतलशीलतां किल ॥ २६ ॥

तास्ता गिरो बङ्गशः पठङ्गिः शुक्वैर्नेऽपि त्रासिता वैरिणः
 स्थातुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः । अतिपूरोऽयमिति भावः ॥ २५ ॥

इत इति । इत अस्माद्राज्ञः सकाशात्तसन्तो भीता अत एव
 विद्रुताः पलायिता भूमृतो राजानः तैरुज्जिता परित्यक्ता
 प्रिया स्वस्वप्राणेश्वरी वनमानवीजनैर्भिक्षिजनैर्दृष्टा । अथ पश्चात्
 आत्मदेशजं भवत्या देशे किमपूर्वमिति अद्भुतं पृष्टा सती शशि-
 त्विषश्चन्द्रस्य शीतलशीलतां किल प्रसिद्धौ हिमस्वभावत्वमेव स्व-
 देशजातमाश्चर्यं शशंसं अकथयत् । स्वदेशे वियोगाभावाच्चन्द्रक-
 राणां शीतलत्वं वने च वियोगादुष्णत्वमित्यर्थः । प्रियेति जा-
 त्येकवचनं । भर्तृत्यक्ता वियोगज्वरभराक्रान्ता सती वने चन्द्र-
 कान्तिमुष्णामनुभवतीत्यर्थः ॥ २६ ॥

* अधीत्य सुप्तान्तर एव तां गिरमिति पाठान्तरः । परन्तु एष न
 टीकासम्मतः ।

इतोऽपि किं वीरयसे न कुर्वतो

नृपान्धनुर्बाणगुणैर्विश्वदान् ।

गुणेन शुद्धेन विधाय निर्भरं

तमेनमुर्वीवलयोर्वशी वशं ॥ २७ ॥

एतद्गीतारिनारो गिरिविलविगलदासरा निःसरन्ती

खक्रीडाहंसमोहग्रहिलशिशुमृशप्रार्थितोन्निद्रचन्द्रा ।

इत इति । हे भैमि त्वं इतोऽपि राज्ञः सकाशात् किमिति न वीरयसे शूरा भवसि अपि तु तस्मादपि शूरा भव । किं वीरा न भवस्यपितु वीरा भवस्येवेति वा । किं भूतादितः । नृपान् शत्रून् धनुश्च बाणाश्च गुणश्च चापशरमौर्वीरूपैर्वज्रभिरुपकरणैः कृत्वा वश्वदान् वश्यान् कुर्वतः । किम्भूता त्वं । उर्वीवलये उर्वशीरूपाऽतिसुन्दरी । किं कृत्वा । तमेनं बज्रभिर्धनुरादिभिरुपकरणैर्विद्विषां जैत्रं शुद्धेन केवलेन चापादिलेशसंस्पर्शरहितेन सौन्दर्यादिना गुणेन मौर्या च कृत्वा निर्भरम-तितरां आयासरहितं वा यथा तथा वशं विधाय । बज्रसाधनैः पराजयतोऽस्त्रैकेनैव साधनेन जयकरणादित्यर्थः मौर्वीमात्रेण जयादास्यर्थश्च । अयं सर्व्वेभ्योऽपि वीरः अस्मादपि त्वमित्यपे-रर्थः । वीरयसे । शूरवीरविक्रान्ताविति चुरादिः ॥ २७ ॥

एतदिति । एतस्माद्गीतानामरीणां नारी एतद्गीतारि-नारो गिरिविले पर्व्वतकन्दरायां विगलदासराऽतिवाहितदि-वसा । तथा राज्ञो निःसरन्ती बिलादहनिर्गच्छन्ती । तथा

आक्रन्दद्भूरि यत्तन्नयनजलमिलञ्चन्द्रहंसानुबिम्ब-
 प्रत्यासत्तिप्रहृष्यत्तनयविहसितैराश्वसीञ्चश्वसीच्च ॥ २८ ॥
 अस्मिन्दिग्विजयोद्यते पतिरयं मे स्तादिति ध्यायतो
 कम्पं सात्त्विकभावमच्चति रिपुक्षोणीन्द्रदारा धरा ।

तदनन्तरं स्वः स्वकीयो मदीयः क्रीडाहंस एवायमिति मोहो
 भ्रान्तिस्तथा यहिलः मदीयमेनं हंसं देहीति आग्रहवान् शिशु-
 स्तेन भृशं प्रार्थितो याचित उन्निद्रश्चन्द्रे यामेवंभूता सती
 चन्द्रदाने सामर्थ्याभावात् तदाग्रहशान्त्यभावात् दुःखवशा-
 द्यस्माद्भूरि बज्र आक्रन्दत् रुरोद तस्माद्धेतोर्बज्रतरे नयनजले
 मिलन् प्रतिबिम्बरूपेण सङ्घट्टमानो यश्चन्द्ररूपो हंसस्तस्य योऽनु-
 बिम्बः मिलन् यश्चन्द्रहंसस्यानुबिम्बो वा तस्य प्रत्यासत्त्या सा-
 मीप्येन मदीयः क्रीडाहंसोऽयमागत इति बुद्ध्या प्रहृष्यतो
 मोदमानस्य तनयस्य विहसितैर्हंसैः कृत्वा तदाग्रहशान्तेराश्व-
 सीत् आश्वसं प्राप । परित्यक्तस्वीयसम्पत्स्मरणात् कनकहंसे
 वृथैव भ्रान्तोऽसीत्यादि मनसि कृत्वा न्यश्वसीच्च शोकनिःश्वसं
 चामुञ्चत् । आश्वसीत् । लडि रुदस्य पञ्चभ्य इत्यपृक्तसार्वाधातुक-
 खेडागमः । लुडि वा ह्यन्तक्षणेति वृद्धिनिषेधे रूपं । न्यश्वसीत् ।
 लडि अङ्गार्थगालजयोरित्यपृक्तसार्वाधातुकस्याडागमः (पा० ७ ।
 २ । ६६) ॥ २८ ॥

अस्मिन्निति । हे भैमि अस्मिन् राक्षि दिग्विजयायोद्यते सति
 रिपवश्च ते क्षोणीन्द्रा राजानक्षेपां दाराः प्रिया वशवर्त्तिनी
 धरा पृथ्वी अयं राजा मे पतिः स्वामी स्नाद्भूयादिति ध्यायती

अस्यैवाभिमुखं निपत्य समरे यास्यद्भिर्ऋद्धं निजः
 पन्था भास्वति दृश्यते बिलमयः प्रत्यर्थिभिः पार्थिवैः ॥ २८ ॥
 विद्राणे रणचत्वरादरिगणे त्रस्ते समस्ते पुनः
 कोपात्कोऽपि निवर्त्तते यदि भटः कीर्त्या जगत्युद्भटः ।
 आगच्छन्नपि सम्मुखं विमुखतामेवाधिगच्छत्यसौ
 द्रागेतच्छुरिकारयेण ठणिति च्छिन्नापसर्पच्छिराः ॥ ३० ॥

चिन्तयन्ती सती सात्त्विकेषु मध्ये कम्यलक्षणं सात्त्विकभावं अञ्चति
 गच्छति । अन्यस्वामिसूचकं भूकम्यलक्षणं भौममुत्पातं प्राप्नो-
 तीत्यर्थः । एवमन्याप्येवं ध्यायती सात्त्विकं भावं प्राप्नोति । तथा
 समरे अस्यैवाभिमुखं शस्ताघातैर्निपत्य ऊर्द्धं ऊर्द्धदेशमथवात्तमं
 स्वर्गलोकं यास्यद्भिः गमिष्यद्भिः प्रत्यर्थिभिः पार्थिवैः भास्वति
 सूर्यमण्डलमध्ये निजः स्वीयो बिलमयः पन्था दृश्यते । द्वाविमौ
 पुरुषौ लोके सूर्यमण्डलभेदिनौ परिव्राड् योगयुक्तश्च रणे चा-
 भिमुखो हत इति वचनात् । अथ च सूर्ये विलरूपो ह्युत्पा-
 तोऽपि क्षिप्रमाणैर्दृश्यते । अतिशूरोऽयमिति भावः ॥ २८ ॥

विद्राण इति । त्रस्ते भीतेऽत एव रणचत्वरात् रणाङ्ग-
 णात् विद्राणे पलायिते समस्तेऽरिगणे मध्ये कोऽपि भटः शूरः
 कोपाद्यदि पुनर्निवर्त्तते । यतो जगति कीर्त्या यशशा उद्भटः
 ख्यातः असौ भटः अस्य सम्मुखमागच्छन्नपि विमुखतामेव विग-
 तमुखत्वं प्राप्नोति अधिगच्छति । अथ च सम्मुखमागच्छन्नपि
 पराङ्मुखो जात इति विरोधाभासः । यतः । द्राक् शीघ्रं

ततस्तदुर्वीन्द्रगुणाद्भुतादिव
 खवक्त्रपद्मेऽङ्गुलिनालदायिनी ।
 विधीयतामाननमुद्रणेति सा
 जगाद् वैदग्ध्यमयेङ्गितैव तां ॥ ३१ ॥
 अनन्तरं तामवदन्नृपान्तरं
 तदध्वदत्तारतरङ्गरिङ्गणा ।

एतस्य कुरिकारयेण ठणिति यथा तथा खण्डितमपसर्पदधः
 पतत् शिरो यस्य सः । ठणिति लोहकण्ठास्थिसङ्घट्टजशब्दानु-
 करणं । अतिशूरोऽयमिति भावः ॥ ३० ॥

तत इति । ततः सा भैमी तां वाणीं प्रतिवचनमन्तरेणैव
 इति जगाद् । इति किं । आननमुद्रणा मौनं विधीयतामिति ।
 किम्भूता । तस्य उर्वीन्द्रस्य गुणाकर्षणसमुत्पन्नाद्भुतादाश्चर्या-
 दिव खवक्त्रपद्मे अङ्गुलिरूपं नालं तस्य दायिनी अत एव
 वैदग्ध्यमयं एतच्चातुर्यबहुलं इङ्गितं चेष्टितं यस्याः सा । वचन-
 निषेधार्थं आश्चर्याभिनयार्थञ्च मुखेऽङ्गुलिर्दीयते । वर्षननिषे-
 धार्थं दत्ताङ्गुलिस्तद्गुणाद्भुतादिवेति लोकैरुपेक्षितमित्यर्थः ।
 पद्मे च नालं भवति ॥ ३१ ॥

अनन्तरमिति । अनन्तरं तद्वर्षननिषेधानन्तरं सरस्वती
 नृपान्तरं तां भैमीं प्रत्यवदत् । किम्भूता तस्य वर्षनीयनृपान्तर-
 रस्याध्वनि तद्दिशि दृशस्ताराणामतिविशालानां तरङ्गाणां
 दृग्यापाराणां रिङ्गणं गतिर्यस्याः । दृग्यापारदर्शितवर्षनीय-

दृणीभवत्पुष्पशरं सरस्वतीं
 स्वतीव्रतेजःपरिभूतभूतलं ॥ ३२ ॥
 तदेव किञ्चु क्रियते न का क्षति-
 र्यदेष तद्वृत्तमुखेन काङ्क्षति ।
 प्रसीद् काञ्चीमयमाच्छिनत्तु ते
 प्रसह्य काञ्चीपुरभूपुरन्दरः ॥ ३३ ॥
 मयि स्थितिर्नम्रतयैव लभ्यते
 दिगेव तु स्तब्धतया विलङ्घ्यते ।

नृपान्तरा । किम्भूतं नृपान्तरं । दृणीभवत् हीनीभवत्पुष्पशरः
 कामो यस्मात्तं । तथा स्वतीव्रतेजसा परिभूतं वशीकृतं भूतलं
 भूमण्डलं येन तं । तरङ्गितेक्षणेति च पाठः ॥ ३२ ॥

तदिति । नु भैमि एष काञ्चीपुरस्य सम्बन्धिन्या भुवः पुर-
 न्दरः तस्य त्वां प्रति प्रहितस्य दूतस्य मुखेन सन्देशवचनेन कृत्वा
 यत्त्वदीयवरेणादि काङ्क्षति तदेव किं न क्रियते अपि तु तदेव
 क्रियतां । एतदुक्तं कुर्वन्त्यास्तव का क्षतिः का हानिरपि तु न
 कापि । अस्मिन् प्रसोद । अयं नवरते लज्जया अमन्यमानाया
 अपि ते काञ्चीं मेखलाबन्धं प्रसह्य हठात् आच्छिनत्तु शिथि-
 लयतु । अधीरतया गन्धेरुन्मोचनमसहमानस्त्रोऽयतु वा ।
 एनं दृणोऽवेति भावः ॥ ३३ ॥

मयीति । चापं दधत् आशुगं वैरिषु क्षिपन्त्यं राजा इति
 पूञ्जीकृतं द्विषां नयं नीतिं सम्यग् उपादिशदिव । इति किं । हे

इतीव चापं दधदाग्रुगं क्षिप-
 न्नयं नयं सम्यगुपादिशद् द्विषां ॥ ३४ ॥
 अदःसमित्सम्मुखवीरयौवत-
 चुटङ्गुजाकम्बुमृणालहारिणी ।
 द्विषद्गणस्त्रैणदृगम्बुनिर्झरे
 यशोमरालावनिरस्य खेलति ॥ ३५ ॥

द्विषः । मयि मत्समीपे नम्रतयैव विनीततयैव स्थितिर्निवासोऽथ
 च स्वराज्ये स्थितिर्लभ्यते । स्तब्धतयाऽविनीततया तु पुनर्दिगेव
 विलङ्घ्यतेऽतिक्रम्यते । चेन्मयि नम्रा भविव्यथ तर्हि चापवत्
 स्थितिं प्राप्स्यथ । अन्यथा वाणवत् दिगन्तं यास्येति वचनं
 विनैवोक्तवानित्यर्थः । नम्रस्तब्धशब्दयोर्वक्रावक्रविनीतार्थपरत-
 योन्नेचा ॥ ३४ ॥

अद इति । अस्य राज्ञः यशोरूपा मरालावलिर्हंसप-
 ल्लिर्द्विषतां भटानां गणाः सङ्घास्तेषां स्त्रैणं स्त्रीवृन्दं तस्य
 दृगम्बुनिर्झरे नेत्रवाप्यप्रवाहे खेलति । किम्भूता । अदःसमिति
 अमुष्य रणे सम्मुखागता ये वीरास्तेषां यौवतं स्त्रीसमूहः तस्य
 वैधव्यवशात् चुटङ्गो ये भुजाकम्बवः शङ्खबल्लयानि त एव मृणा-
 लानि हरति अपनयति भक्षयति वेत्येवंशीला । हंसाली मृणा-
 लाहारान्निर्झरोदके क्रीडति । रणे सम्मुखागतानां शत्रूणां बध्नात्
 तत्क्षिप्यः शङ्खबल्लयानि स्फोटयन्ति हृदन्ति च तेन चास्य
 कीर्त्तिर्भवति ॥ ३५ ॥

सिन्दूरद्युतिमुग्धमूर्द्धनि धृतस्कन्धावधिष्यामिके
व्योमान्तःसृष्टि सिन्धुरेऽस्य समरारम्भोद्गुरे धावति ।
जानीमो नु यदि प्रदोषतिमिरव्यामिश्रसन्ध्याधिचे-
वाऽस्तं यान्ति समस्तबाहुजभुजातेजःसहस्रांशवः ॥ ३६ ॥

सिन्दूरेति । नु भैमि समरस्यारम्भे उद्गुरे उद्युक्तेऽस्य सिन्धुरे
गजे धावति सति समस्तां बाहुजाः क्षत्रियास्तेषां भुजातेजां-
स्येव सहस्रांशवः सूर्याः यद्यस्तं विनाशमस्ताचक्षुश्च यान्ति
गच्छन्ति तत्प्रदोषतिमिरेण रजनीमुखसम्बन्धिना तमसा व्या-
मिश्रा मिलिता या सन्ध्या तस्या धिया बुद्ध्या भ्रान्त्येवेति वचं
जानीमः । वाक्यार्थः कर्म । दिवारजन्याः सन्धौ भवः सान्ध्यो
रागस्तद्भ्रान्त्येत्यर्थः । किम्भूते सिन्धुरे । सिन्दूरद्युत्या मुग्धो मनोज्ञः
मूर्द्ध्ना यस्य तस्मिन् । तथा धृता स्कन्धाववधीकृत्य श्यामिका स्वा-
भाविकी कञ्जललेपमण्डनजा वा कालता येन तस्मिन् । तथा
उच्चतया व्योमान्तःसृष्टि गगनमध्यस्थिर्नि । तथा समरारम्भा-
द्रणत्वर्थश्रवणात्कोपदुःसहे वा । यद्यस्तं यान्ति तर्हि सायङ्काल-
तिमिरसंयुक्तसन्ध्याधिचेवेति वा । सन्ध्यापि किञ्चित्कञ्जलतु-
ल्यतिमिरयुक्ता सिन्दूरवच्च स्वतो रक्ता बहणदिगन्तस्थिर्नि
चेति पूर्वोक्तविशिष्टदृष्टिदर्शने सति सायं सन्ध्येतिबुद्धेव तेजः-
सूर्याणामस्तगमनं युक्तं । एवंविधं गजं दृष्ट्वा सर्वेऽपि पलायन्त
एवेत्यर्थः । जानीमोऽथ तदेपि पाठे अथशब्दे यदित्यर्थे तदा
तदित्यर्थे ज्ञेयः । श्यामैव श्यामिकेति स्वार्थे कप्रत्यये । प्रत्यय-
स्यादितीत्वं (पां ७ । ३ । ४४) ॥ ३६ ॥

हित्वा दैत्यरिपोरुरः स्वभवनं शून्यत्वदोषस्फुटा-
 सीदन्मर्कटकीटकृत्रिमसितच्छत्रीभवत्कौस्तुभं ।
 उज्जिह्रत्वा निजसद्म पद्ममपि तद्द्व्यक्तावनद्गीकृतं
 लूतातन्तुभिरन्तरद्य भुजयोः श्रीरस्य विश्राम्यति ॥ ३७ ॥
 सिन्धोजैत्रमयं पवित्रमसृजत्तत्कीर्त्तिपूर्त्ताद्भुतं
 यत्र स्नान्ति जगन्ति सन्ति कवयः के वा न वाचंयमाः ।

हिलेति । श्रीलक्ष्मीरद्य अस्य भुजयोरन्तर्मध्ये विश्राम्यति
 शोभा च । किं कृत्वा । दैत्यरिपोर्विष्णोः स्वभवनं स्वस्य गृहं उरः
 हित्वा । तथा तन्निजसद्म पद्ममपि उज्जिह्रत्वा । किम्भूतमुरः ।
 लक्ष्म्या त्यक्तत्वात् शून्यत्वलक्षणेन दोषेण स्फुटं आसीदन्तः
 स्थिरीभवन्तः मर्कटकीटा ऊर्णनाभकीटास्तेषां करणेन निर्दृप्तं
 तैरचितं कृत्रिमं सितच्छत्र इव सितच्छत्रं मण्डलाकारं श्वेतं गर्भा-
 ण्डस्थापनस्थानं तद्भवन् तद्रूपीभवन् कौस्तुभाख्यो मणिर्यत्र ।
 किम्भूतं पद्मं । तैर्लूतातन्तुभिः मर्कटीसूत्रैः मर्कटीसूत्रसदृशैः
 कमलसूत्रैरित्यर्थः । व्यक्तं प्रकटमवनद्गीकृतं बद्धं विमतन्तूनामेव
 लूतातन्तुत्वेनाक्तिः । परस्परमतिदूरे द्वेऽपि भवने प्रति गता-
 गताभ्यां आन्ता मती गृहद्वयं परित्यज्यातिसमीपवर्त्तिनोरस्य
 भुजयोरेव भवनयोः सुखेन निषीदत्यत्रैव स्थिरीभवतीत्यर्थः ।
 कौस्तुभस्य धवलत्वान्नूताच्छत्रत्वेन कमलसूत्राणाञ्च सादृश्यात्
 लूतातन्तुत्वेनात्पेक्षा । लूता स्त्री तन्तुवाये स्यादित्यमरः ॥ ३७ ॥

सिन्धोरिति । अयं सिन्धोजैत्रं समुद्रस्य जेत पवित्रमुज्ज्वलं
 पावनञ्च तत्कीर्त्तिपूर्त्ताद्भुतं यन्नोरूपतडागाख्यं असृजत् नि-

यद्विन्दुश्रियमिन्दुरञ्चति जलञ्चाविश्य दृश्येतरौ

यस्यासौ जलदेवतास्फटिकभूर्जागर्त्ति यागेश्वरः ॥ ३८ ॥

श्रमे । यत्र कीर्त्तितडागे जगन्ति स्नान्ति उज्ज्वलीभवन्ति स्नानं च कुर्वन्ति । यद्वर्षनविषये के वा कवयः स्फुरन्भूतनार्था अपि वाचंयमा मौनिनो न सन्ति अपि तु सर्वेऽपि मौनिन एव भवन्ति इत्यर्थः । अथ च के वयो जलपक्षिणः कवयः । यत्र के जलपक्षिणः के वा तापसा न सन्ति अपि तु महति तडागे बहवः पक्षिणस्तापसाश्च विन्द्यते । इन्दुर्यस्य कीर्त्तितडागस्य बिन्दुश्रियं अञ्चति प्राप्नोति यदपेक्षया चन्द्रोऽल्पीयानित्यर्थः । अथ च महत्तडागस्य जलबिन्दुशोभामिन्दुरञ्चति यदीयो बिन्दुरिवेन्दुरित्यर्थः । यस्य च जलं आविश्य प्रविश्येव दृश्येतरौ ऽस्मदादिनेत्रयोरविषयभूतोऽसौ जगति विद्यमानः स्फटिका एव भूर्जस्य स कैलास एव यागेश्वरः स्फाटिकश्रीशिवलिङ्गरूपो जलदेवता जागर्त्ति स्फुरति । समहायत्वाज्जले चिप्रः स्फटिको न दृश्यते इयमेव स्फटिकपरीक्षा । उज्ज्वलतरैतत्कीर्त्तिकक्षोणप्लावित इव कैलासो न दृश्यते । इन्दुर्जले चाविश्य जले प्रतिबिम्बितः सन् यद्विन्दुश्रियमञ्चतीति वा असाविन्दुरेव यस्य जलमाविश्यादृश्यः स्फटिकनिर्घातो यागेश्वरः सन् जलदेवता जागर्त्ति । कीर्त्तिमध्यपाती चन्द्रोऽपि समहायत्वात् दृश्यत इत्यर्थ इति वा । स्पृशेदिति वचनात्पृष्वातिरिक्तो काले समुद्रस्यास्पृश्यत्वात् अस्य तु सर्वदा पवित्रत्वात् । समुद्रस्य च भूलोकस्यैव कतिपयस्यैव जनस्य स्नानार्हत्वात्स्य तु लोक-

अन्तःसन्तोषवाघ्यैः स्थगयति न दृशस्ताभिराकर्षयिष्य-
 न्नङ्गेनानस्त्रिलोमाऽऽरचयति पुलकश्रेणिमानन्दकन्दा ।
 न क्षोणीभङ्गभीरुः कलयति च शिरःकम्पनं तन्न विद्यः
 ष्टएवन्नेतस्य कीर्त्तीः कथमुरगपतिः प्रीतिमाविष्करोति ॥३६॥
 त्रयस्त्रानार्हत्वात्तस्य वर्णयितुं शक्यत्वादस्य चाशक्यत्वात्तस्य
 च चन्द्रैकसर्वस्वत्वादस्य च विन्दुरूपचन्द्रत्वात् समुद्रे च श्रीवि-
 ष्णुरूपाया जलदेवतायाः सुप्तत्वाच्च च यागेश्वरस्य जायन्त्वात् ।
 एवंविधो यशस्वी कोऽपि नास्तीति भावः । यागेश्वर इति अमौ
 जलदेवता जागर्त्ति । अमौ. का या स्फटिकभूः यागेश्वरः कै-
 लासो जागर्त्तीति । वाचि यमो ब्रत इति (पां ३ । २ । ४०)
 खचि वाचंयमपुरन्दरौ चेति (पा० ६ । ३ । ६६) साधुः ॥ ३८ ॥

अन्तरिति । यस्मात् उरगपतिः शेषः अन्तःसन्तोषवाघ्यै-
 रानन्दाश्रुभिः कृत्वा दृशो नेत्राणि न स्थगयति नाच्छाद-
 यति । यतस्ताभिर्दृग्भिः एतद्गुणानाकर्षयिष्यन् सन् चक्षुःश्रव-
 स्वादश्रुभिर्नेत्राच्छादने गुणानाकर्षणशङ्कया आनन्दाश्रुभि-
 र्दृशो नाच्छादयति । तथा आनन्द एव कन्दो मूलं यस्यास्तां
 पुलकश्रेणिं रोमाञ्चपङ्क्तिमपि आरचयति करोति । यतः
 अनस्त्रिरोमाऽविद्यमानरोमा । तथा सन्तोषात् शिरःकम्पनं
 न करोति । यतः क्षोणीभङ्गभीरुः । यद्यहं मूर्खानं कल्पयि-
 यामि तर्हि भूमिः पतिष्यतीति भिया । तस्मात् कारणादे-
 तस्य कीर्त्तीः ष्टएवन् शेषोऽन्तःकरणे समुत्पन्नां प्रीतिं कथं
 केनान्येन प्रकारेणाविष्करोति प्रकटयति वयं तन्न विद्यः ।

आचूडायममज्जयज्जयपटुर्यच्छल्यदण्डानयं
 संरम्भे रिपुराजकुञ्जरघटाकुम्भस्थलेषु स्थिरान् ।
 सा सेवास्य पृथुः प्रसोदसि तथा नास्मै कुतस्वत्कुच-
 स्पर्द्धागर्द्धिषु तेषु तान् धृतवते दण्डान् प्रचण्डानपि ॥ ४० ॥

आश्चर्यरूपकीर्त्तिरयमिति भावः । सहस्रमुखत्वाद्दृश इति
 वज्रत्वं ॥ ३९ ॥

आचूडेति । संरम्भे युद्धसम्भ्रमे सति जये पटुरयं राजा
 रिपवश्च ते राजानश्च तेषां कुञ्जरघटाकुम्भस्थलेषु दूरनिखा-
 ततया स्थिरान् शल्यायलोहस्य सम्बन्धिना दण्डान् शरान्
 प्रासान् वा आचूडायं पुङ्गायं मर्यादीकृत्य यदमज्जयन्निच-
 खाम् । सा एतत्कहंका त्वदीया पृथुर्महती सेवा तथा सेवया त्वं
 अस्मै कुतो न प्रसोदसि । किम्भूताय । तव कुचस्पर्द्धागर्द्धिषु कुच-
 साम्याभिलाषिषु तेषु कुम्भस्थलेषु तान् पूर्वोक्तान् प्रचण्डान्द-
 ण्डान् धृतवते कृतवतेऽपि । येन हि महती सेवा क्रियते तस्मै
 प्रसन्नीभूयते । अतिशूरोऽयं तस्माद् वृणीष्वेत्यर्थः ॥ ४० ॥

स्मितेति । सा भैमी स्मितश्रिया तं राजानं उपाहसत्
 हसितवती यतः कीर्त्तयं वर्षधितुं शक्यं महत्त्वं यस्य एवम्भूतमेव ।
 हि यस्मात् निषधेन्द्रवैभवं नल्लसामर्थ्यं गिरां पारे वागगोचरं
 वर्षधितुमपि न शक्यत इत्यर्थः । नलादेतस्य न्यूनत्वादुपहास
 इत्यर्थः । किम्भूतया स्मितश्रिया । तद्गुणशर्मणा तदीधगुणाकर्ष-
 नसमुत्पन्नेन सुखेन वितीर्षयेव दन्तयेव कृतयेव । तथा सृक्कणि

स्मितश्रिया दृक्कणिलीयमानया
 वितीर्क्षया तद्गुणशर्मणेव सा ।
 उपाहसत् कीर्त्यमहत्त्वमेव तं
 गिरां हि पारे निषधेन्द्रवैभवं ॥ ४१ ॥
 निजाक्षिलक्ष्मीहसितैणशावका-
 मसाऽवभाणीदपरं परन्तपं ।
 पुरैव तद्दिग्वलनश्रियो भुवा
 भ्रुवा विनिर्दिश्य सभासभाजितं ॥ ४२ ॥
 कृपा नृपाणामुपरि क्वचिन्न ते
 नतेन हाहा शिरसा रसादृशां ।

श्रोष्ठप्रान्ते लीयमानया संसर्गिण्या । कीर्त्यमिति असद्गुणारो-
 पणार्थसूचकं पदं ॥ ४१ ॥

निजेति । असौ वाणी अपरमन्यं परन्तपं राजानं भ्रुवा
 पुरैव पूर्वमेव विनिर्दिश्य दर्शयित्वा तां भैमीं अभाणीत् उवाच ।
 किंभूतां तां । निजाक्ष्णोर्लक्ष्म्या नेत्रकान्ध्या हसित एणशावको
 मृगशिशुर्यथा । किंभूतया भ्रुवा । तस्य वर्षनीयस्य राज्ञो दिशा
 तत्समुखं चलनेन दृक्पातेन कृत्वा याः श्रियस्तासां भुवा स्थान-
 भूतया । किंभूतमेतं । सभया सभास्यैर्मनोज्ञतया सभाजितं
 दृष्टं पूजितं वा । रिपुतापकारत्वादन्वर्थकनामानं वा ॥ ४२ ॥

कृपेति । हे भैमि ते तव नृपाणां मध्ये क्वचिदप्युपरि कस्या-
 प्युपरि कृपा नास्ति हाहा कष्टं किमप्यवलोकस्यऽपि नेति न

भवन्तु तावन्तव लोचनाञ्चला
निपेयनेपालनृपालपालयः ॥ ४३ ॥
ऋजुत्वमौनश्रुतिपारगामिता
यदीयमेतत्परमेव हिंसितुं ।

युक्त्यर्थः । किंभूतानां । तच्छतावशावशास्त्राञ्चला नतेन शिरसा
रसायां भूमौ दृग्गेषां रसां पश्यन्तीति च । अन्यत्र कृपा मा
भूनाम तावत् किन्तु तव लोचनाञ्चलाः अपाङ्गदृग्गंशः निपेयः
सादरावसोक्तार्हः यो नेपास्यानां देशानां नृपालो राजा तं
पिबन्ति सादरं पश्यन्ति एवंभूताः अलयो भ्रमरभूता भवन्तु ।
एनं तावत् कटाक्षैर्विलोकयेत्यर्थः ॥ ४३ ॥

ऋजुत्वेति । ऋजुत्वमवक्रता नसत्त्वं प्रियवादित्वादिरूपा
विनीतता च तथा मौनं निःशब्दत्वं वाङ्मयमश्च श्रुतिपार-
गामिता आकर्णपूर्णा वेदपारगामिता च एवंप्रथमतोवा-
तितरां विश्वासविधायि विश्वासकारि विगतश्वासकारि मनसि
हितप्रत्ययकारकश्च अलीकपवनाभ्यासवशाद्वा आसाभावकारि
यदीयमेतच्छ्रेष्ठितं परं शत्रुं स्वव्यतिरिक्तञ्च सर्वं जनं हिंसितु-
मेव हन्तुमेव प्राणप्रियधनग्रहणार्थमेव च न तु लब्धव्यधनमाच-
प्रयोजनं न चार्जवादिगुणार्जनप्रयोजनं । मोऽस्य बज्रसङ्घः
महान् अचयोऽतिदीर्घश्च शरः दाम्बिको दम्भेन चरति इति
रूपकं । अतिशूरोऽयमिति भावः । दाम्बिके यावद्दृक्तं तत्
सर्वं एतस्य शरे विद्यत इत्यर्थः । दाम्बिकेन यत्क्रियते तदेतच्छ-
रेण क्रियत इत्यर्थ इति वा । दम्भो हिंसा माया च प्रयोजन-

अतोव विश्वासविधायि चेष्टितं
 वज्रमहानस्य स दाक्षिणः शरः ॥ ४४ ॥
 रिपूनवाप्यापि गतोऽवकीर्षिता-
 मयं न यावज्जनरञ्जनव्रती ।
 मृशं विरक्तानपि रक्तवत्तरान्
 निकृत्य यत्तानहृजाहृजद्युधि ॥ ४५ ॥
 पतत्येतत्तेजोऽतभुजि कदाचिद्यदि तदा
 पतङ्गः स्यादङ्गीकृततमपतङ्गापदुदयः ।

मस्य प्रयोजनमिति (पां ५ । १ । १०६) ठञ् । तेन चरति
 वा चरतीति (पां ४ । ४ । ८) ठक् ॥ ४४ ॥

रिपूनिति । यावन्तो जनास्मावतां रञ्जनं तदेव व्रतं तद-
 स्थास्तीति एवंभूतोऽयं राजा रिपूनपि अवाप्य प्राप्यापि वा
 अवकीर्षितां क्षतव्रतत्वं न गतः प्राप्तः । यद्यस्मात् स्वशरीरादि-
 विषये मृशं विरक्तानऽननुरागिणोऽपि अथ चैनं दृष्ट्वा विगत-
 हृदिरानपि तान् रिपून् युधि निकृत्य बाणैश्छित्वाऽहृजा हृदि-
 रेण हृत्वा रक्तवत्तरान् रक्तवन्तोऽनुरागिणोऽथच रक्तं विद्यते
 येषु ते रक्तवन्तः अतिशयेन रक्तवन्तो रक्तवत्तरा एवंभूतान-
 हृजत् चकार । वैरिणामपि रञ्जनात् क्षतव्रतत्वं न जातमि-
 त्यर्थः । रक्तवत्तरान् क्तवतुर्मतुप् च ॥ ४५ ॥

पततीति । पतङ्गः सूर्यः एतस्य तेज एव उतभुगग्निः तस्मिन्
 यदि कदाचित् कस्मिन्नपि समये पतति तदा तर्हि अङ्गी-

यशोऽमुख्येवोपार्जयितुमसमर्थेन विधिना

कथञ्चित् क्षीराम्भोनिधिरपि कृतस्तत्प्रतिनिधिः ॥ ४६ ॥

यावत्पौलस्त्यवास्तूभवदुभयहरिक्षोमलेखोत्तरीये

सेतुप्रालेयशैलौ चरति नरपतेस्तावदेतस्य कीर्त्तिः ।

कृततमः मृगमङ्गीकृतः पतङ्गानां शलभानां देहदाहलक्षणा
या आपदस्त्राणां उदयो येनैवभूत एव स्यात् तत्तेजसाऽतितरां
सन्नापवशात् पीडितः स्यात् । एतन्तेजोऽपेक्षया सूर्यो हीनो
वज्रपेक्षया ब्रह्मभृतस्य इत्यर्थः । तथाऽमुख्य यशः कथञ्चित्
केनापि प्रकारेण उपार्जयितुमसमर्थेनेव विधिना ब्रह्मणाऽति-
महान् क्षीराम्भोनिधिरपि तस्यैतदीययशसः प्रतिनिधिरनु-
कल्पः कृतः कथञ्चित् कृत इति वा । यश इव यशःसदृश-
मिति वा । मुख्याभावे हि प्रतिनिधिरपि क्रियते । क्षीरादप्यु-
ज्ज्वलं अस्य यश इत्यर्थः । एवंविधः प्रतापवान् यशस्वी च को
ऽपि नास्तीति भावः । मुख्यापेक्षया प्रतिनिधेर्न्यूनत्वादेकदीपव्या-
पिनः क्षीरोदादशेषदीपव्यापिन्याः कीर्त्तिराधिक्याच्च ॥ ४६ ॥

यावदिति । हे भूमि सेतुप्रालेयशैलौ श्रीरघुनाथकृतः सेतुः
प्रालेयशैलस्य हिमाचलशैली यावत् यावन्तं देशमभिव्याप्य
तिष्ठतः यावत्कालं तौ वर्त्तते वा एतस्य नरपतेः कीर्त्तिस्ता-
वत्पर्यन्तं चरति भ्रमति । किंभूतौ सेतुशैलौ । पुलस्त्यगोत्राप-
त्ययोर्रावणकृवेरयोर्वास्तु अष्टभूमिभूते ऽपि वास्तुभवन्तौ
ष्टभूमिभूतं प्राप्ते उभे दे ऽपि ये हरितौ दक्षिणोत्तरे दिग्भौ
तयोः क्रमेण श्यामत्वाच्छुभ्रत्वाच्च रोमरेखा रोमाक्षी उत्तरीयं

यावत्प्राक्प्रत्यगाशापरिवृढनगरारम्भस्तम्भमुद्रा-
 वद्री सन्ध्यापताकास्त्विचरचितशिखाश्रोणश्रोभावुमौ च ॥ ४७ ॥
 युद्धा चाभिमुखं रणस्य चरणस्यैवादसीयस्य वा
 बुद्धान्तः स्वपरान्तरं निपततामुन्मुच्य बाणावलीः ।

पूर्वकायावरणवस्त्रं तद्रूपौ । समुद्रबन्धनशिलापरम्परा दक्षिण-
 दिशो रोमस्थानीया । हिमाचलस्य उत्तरदिग्वस्त्रस्थानीयः ।
 तथा प्राक् च प्रत्यक् च आग्ने प्राचीप्रतिच्यौ दिशौ तयोः
 परिवृढौ स्वामिनाविन्द्रवरुणौ तयोर्धे नगरे तयोर्धदारम्भं
 आरम्भः तस्मिन् स्तम्भयोरिन सुन्दरी मुद्रा आकारो ययो-
 स्तावुभावद्री उदयास्ताचसौ च यावन्तं देशमभित्याष्य तिष्ठतः
 पूर्ववत् । किंभूतावद्री । प्रातःसायंसन्ध्ये एव रक्तत्वात्प्रताका-
 स्त्वीताभ्यां रचिता निर्मिता शिखायां शिखरे शोणा रक्ता
 श्रोभा ययोस्तौ । यौलस्येति । गोत्रापत्ये गर्गादित्वाद्यञ्
 (पा० ४।१।१०५।) वास्तुभवदिति । सौ चेति (पा० ७।४।
 १६।) दीर्घः । उभाववयवौ ययोस्ते उभयौ ते हरितौ चेति
 समासे पुंवङ्गावः इति वा ॥ ४७ ॥

युद्धेति । अनेन राज्ञा अरीणां शिरः भूमौ दृष्टात् बला-
 त्कारेण विलोठितं झटिति हृदात् स्युरङ्गमणमभृत् । किंभूता-
 नामरीणां । आदसीयस्य अमुक्यायं आदसीयस्तस्य रणस्याभिमुखं
 सकुखं प्रारम्भमभिलक्षीकृत्य वा बाणावलीः शरपङ्कीरमुच्य
 मुक्ता युद्धा वा निपततां बाणपङ्क्तिवर्षणेन युद्धं कृत्वा रणभूमौ
 पतितानामिति यावत् । अथ च अन्तःकरणे स्वपरान्तरं स्वस्था-

किञ्च वायनतीभक्षिजभियः खिन्नं भरेयाथवा
 राज्ञाऽनेन च्छाद्विलोठितमभूद्भूमावरीणां शिरः ॥ ४८ ॥
 न तूष्णादुद्गारे न गुणघटने नाश्रुतिशिखं
 समाकृष्टौ दृष्टिर्म विद्यति न लक्ष्ये न च भुवि ।
 नृणां पश्यत्वस्य क्वच न विशिखान् किन्तु पतित-
 द्विघटक्षःश्वभ्रैरनुमितिर्मूग् गोचरयति ॥ ४९ ॥

तन्नः परस्य चान्तरं न्यूनाधिकत्वतारतम्यं बुद्ध्या वा आदसीद्यस्य
 चरणस्यैव अभिमुखं बाणावलीरुम्मुच्य निरायुधीभूय निपततां
 एतच्चरणयोर्दण्डवन्नमस्कारं कुर्वतां । किम्भूतं शिरः । रणसम्मुख-
 पचे ह्यिन्नं वा बाणैः खण्डितं सदाऽवनतीभवत् नतपीवं भूमौ
 पतितं सत् । तथा चरणपचे । अथवा निजभियो भरेण स्वीय-
 भयबाहुल्येन वा खिन्नं सत् अवनतीभवत् । द्वितीयपचे बलाद्
 विलोठितं वामदक्षिणभागस्य शंकारीकृतं । वैरिणो यदि युध्यन्ते
 तर्हि क्षियन्त एव । ये च विचारका भीरवस्तु ते शस्ताणि परि-
 त्यज्य राजानमेव शरणं गच्छन्ति जीवन्तीति । एवकारेणान्यः
 शरण्यो न विद्यत इति सूचितं । अन्यदपि भाराक्रान्तं नक्षम्भ-
 यति । वा शब्दः प्रत्येकविकल्पे ॥ ४८ ॥

नेति । युद्धकौतुकदर्शिनां नृणां दृष्टिः अस्य विशिखान्
 क्वच न कस्मिन्नपि तूष्णादुद्गारे निष्काशने उपादानकाले न
 पश्यतीति सर्वत्र सम्बन्धः । तथा कस्मिन्नपि गुणघटने मौर्याः
 सम्भानकाले न । आश्रुतिशिखं कर्षापं मर्यादीकृत्य समाकृष्टौ

दमस्वसुखिन्तमवेत्य हासिका
जगाद् देवीं कियदस्य वक्ष्यसि ।
भण प्रभूते जगति स्थिते गुणै-
रिहाप्यते सङ्कटवासयातना ॥ ५० ॥

क न कस्मिन्नपि सम्यगाकर्षणकाले न । तथा मोक्षानानन्तरं
विद्यति कस्मिन्नपि गगनदेशे न । तथा कस्मिन्नपि लक्ष्ये वेद्य-
वेधे न । तथा शत्रून्निर्भेद्य ततो निर्गत्य भुवि कस्मिन्नपि भू-
प्रदेशे पतितास्य पश्यन्ति । तर्हि किन्तु पतितानां बाणाघातक-
तमस्यविधवशाद्गतप्राणानां भूमिष्ठानां द्विषतां वचःश्रमैः दृढं
प्रहृत्य वह्निर्निर्गतशरकृतकिद्रैः कृत्वा थाऽनुमितिरनुमानज्ञानं
अमून् बाणान् गोचरयति ज्ञापयति । चेदनेन बाणा न मुक्ता-
स्तर्ह्येतेषां वक्षसि किद्राणि कथं भवेयुरित्याद्यनुमितिः । चक्षुः-
श्रुत्वेरिति पाठे चक्षुःश्रुत्वेव विध्यतीति भावः ॥ ४९ ॥

दमेति । हासयतीति हासिकाऽतिनीचा चेटी दमस्व-
सुखिन्तं तदर्शनवाङ्मनिरपेक्षं तस्मिन्नरक्तं वाऽवेत्य ज्ञात्वा
देवीं सरस्वतीं जगाद् । हे देवि त्वं अस्य कियत् एतदीयं कि-
यच्चरितं वक्ष्यसि वर्षयिष्यसि अपि तु बद्धत्वात् प्रत्येकं वर्षयितुं
न शक्यत इत्यर्थः । गुणैः सौन्दर्यादिभिः प्रभूते महति जगति
स्थितेऽपि इह नृपे सङ्कटवासरूपा सम्मर्द्दवसतिरूपा यातना
सङ्कटावासेन वा यातना तीव्रवेदना आप्यते प्राप्यते इति
भण कथय । सर्वे गुणाः सर्वे जगत्परित्यज्यास्मिन्नेव सम्मर्द्देन
निवसन्तीति एकैवकारेण वर्णय । पृथग्मर्दानाऽसामर्द्यादि-

ब्रवीति दासीह किमप्यसङ्गतं
 ततोऽपि नोचेयमनिप्रगल्भते ।
 अहो सभा साधुरितीरिणः क्रुधा
 न्यषेधदेतत्क्षितिपानुगान् जनः ॥ ५१ ॥

त्यर्थः । वाक्यार्थः कर्मा । अथ च भूयसि । वर्त्तमाने जगति मध्ये
 गुणैरिहैव कष्टरूपवसतिपीडा प्राप्यते न त्वन्यत्र । एतस्मिन्नि-
 वासे गुणा उद्विजन्त एवानर्हत्वादेकोऽपि गुणोऽत्र नास्तीति
 भणेत्युपहासः । अस्य कियदस्यसि कथय । अतःपरं मा स्त
 वादीः । तस्मान्निर्गुणमेवं गुणित्वेन कियन्तं कासं वर्षयिष्य-
 शीति कथयेति वा । स्थितैरिति पाठे गुणविशेषणं । प्रभूतै-
 रिति च ॥ ५० ॥

ब्रवीतीति । जनः प्रेक्षकः क्रुधा स्वस्वामिवर्षनविघातसमु-
 त्पन्नेन क्रोधेन इतीरिणो भाषमाणानेतस्य क्षितिपस्थानुगान-
 नुचराश्चषेधत् निवारयामास । इति किं । इह सभायां भैक्ष्या
 दासी किमपि असङ्गतमयुक्तं ब्रवीति वदति का कस्येत्यादि
 भाषते । ततोऽपि दास्या अपि सकाशात्तीचा इयं चेटी अति
 प्रगल्भते नितरां धृष्टतया भाषते । नियामकः कोऽपि नास्ति ।
 अहो अयुक्तत्वादास्यर्थं साधुः सभा । विद्वद्बलवचनया काष्ठा वा
 अकारप्रक्षेपेण वा असाधुरेतादृशी सभा न कुचापीति ।
 ब्रवीति वर्त्तमानसामीप्ये भूते लट् (पां ३ । ३ । १३५ ।)
 ब्रूषेति पाठः समीचीनः । गल्भत् धृष्टत्वे ॥ ५१ ॥

अथान्यमुद्दिश्य नृपं कृपामयी
 मुखेन तद्दिङ्मुखसम्मुखेन सा ।
 दमस्वसारं वदति स्म देवता
 गिरामिलाभूवदतिस्मरश्रियं ॥ ५२ ॥
 विलोचनेन्दीवरवासवासितैः
 सितैरपाङ्गाध्वगचन्द्रिकाञ्चलैः ।

अथेति । अथ कृपामयी बज्जलरूपा सा गिरां देवता मुखेन
 अन्यं नृपं उद्दिश्य दमस्वसारं वदति स्म । किम्भूतेन । तस्योद्दे-
 श्यस्य नृपस्य दिङ्मुखं दिग्बिभागः तस्य सम्मुखेन । किम्भूतं नृपं ।
 दलाभूवत्पुङ्गुरवसमिव । किम्भूतां । अतिस्मरा अतिक्रान्तस्मरा
 श्रौर्यस्थास्तां ॥ ५२ ॥

विलोचनेति । हे भैमि त्वं अपाङ्गाध्वगाया नेत्रप्रान्तरूप-
 भागगामिव्याञ्चन्द्रिकायाः नेत्रमध्यगनीलगोत्रकस्याञ्चलैरिवा-
 ञ्चलैरतिदीर्घैर्बिलोकनव्यापारैः कटाक्षैरिति यावत् तैः कृत्वा
 निभात् वस्त्रन्तरत्रिलोकनव्याजात् चपामपाकृत्य मालयं मल-
 याद्रिस्वामिनं मायाः सम्यद्रूपाया लक्ष्या आस्यं वा चित्तिञ्चितं
 निभालय विलोकय । किम्भूतं । रुचः कायकान्तेः आस्यं
 आस्यदीभूतं । किम्भूतैरञ्चलैः । त्रिलोचने एव इन्दीवरे नीलो-
 त्पले नीलोत्पलतुल्ये नेत्रे तयोर्मध्ये वासः स्थितिसया वासि-
 तैर्भावितैः नयननीलिखा नीलीकृतैरित्यर्थः । तथा सितैः शुभ्रैः ।
 नीलश्वेतकान्तिभिः कटाक्षैर्बिलोकयेत्यर्थः । अथ च विलोचन-

त्रयामपाकृत्य निभास्त्रिभालयं
 क्षिनिक्षिनं मालयमालयं ह्यः ॥ ५३ ॥
 इमं परित्यज्य परं रणादरिः
 स्वमेव भयः शरणं मुधाविशत् ।
 न वेत्ति यत्रातुमितः कृतस्त्रयो
 न दुर्गया शैन्भुवाऽपि शक्यते ॥ ५४ ॥

तुल्यानां मीलोत्पलानां वासेन परिमलेन सुगन्धीकृतैः सितैः
 तिर्यगायतशीलत्वादपाङ्गुतुल्यमार्गगामिन्या ज्यात्त्राया अञ्जलैः
 करैरुपलक्षितं । तथा ह्यः कान्तेः आलयं स्थानं । तथा मः
 शिवः आलयो यस्य शिवमौलिनिवासिनं चन्द्रमेवैवं राजानं
 त्रयामपाकृत्य पश्येत्यर्थः । मः शिवे मा च पद्मायामिति विश्वः ।
 निभालय । सुरादावात्मनेपदिनः पाठात् परस्त्रीपदं चिन्धं । नि-
 भालयं निभालसदास्त्रिभालवांस्तादृशं कुर्विति । तत् करोतीति
 क्षिचि (पा० ३।१।२६। सू० १वा०) मतुलोपे साधनीयं ॥ ५३ ॥

इममिति । हे भैमि रणाद्भयः पलायितः कृतस्त्रयः कृत-
 गर्वः अरिः एतस्य शत्रुः परं शत्रुभूतमथचातिमहान्तं इमं
 परित्यज्य स्वमेव स्वीयमेव शरणं गृहं मुधा वृथाऽऽविशत् ।
 त्वदीयोऽहं मां रक्षेत्युक्त्वा एतमेव शरणं रक्षितारं कृतगर्वत्वा-
 दप्राप्य स्वगृहं वृथैव गत इत्यर्थः । यद्यस्मात् दुर्गया विषमया
 शैलस्य भूः तथा गिरिदुर्गेषेत्यर्थः । तथापि इतोऽस्मात्प्राप्तं चातुं
 न शक्यते इति न वेत्ति । गिरिदुर्गं प्रविष्टोऽपि ब्रह्मात् ततोऽपाकृत्य

अनेन राज्ञाऽर्थिषु दुर्भगीकृतो

भवन् घनध्वानजरत्नमेदुरः ।

तथा विदूराद्रिरदूरतां गमी

यथा स गामी तव केलिशैलतां ॥ ५५ ॥

हन्यते स्वगृहं प्रविष्टो हन्यत इति किं वाच्यं । अतः स्वगृहप्रवेशो
व्यर्थ इत्यर्थः । अथ च पर्वतपुत्र्या दुर्गथापि चातुं न शक्यते ।
तद्वर्षं हत्वैव शरणागतञ्च रक्षत्येवायमिति भावः । शरणं गृह-
रक्षित्वा रित्यमरः ॥ ५४ ॥

अनेनेति । एतद्दरणे सोऽतिप्रसिद्धो विशेषेण दूरोऽद्रिरथ
च रोहणाचलस्तथा तेन प्रकारेण अदूरतां सामीप्यं गमी
गतो यथा येन प्रकारेण तव केलिशैलतां क्रीडापर्वतत्वं गामी
गमिष्यति । किंभूतः । अतिवदान्येनानेन राज्ञाऽर्थिषु याचकेषु
विषये दुर्भगीकृतः उपेक्षाविषयतां अयाचनीयतां प्रापितः ।
अत एव यथाभावात् नवा घना मेघास्तेषां ध्वानः शब्दस्तस्मा-
ज्जातिरंजैर्मेदुरः परिपुष्टो भवन् । विदूराद्रौ हि नवमेघशब्दा-
द्ब्रह्मब्रह्माका उत्पद्यन्ते तासु याचकैर्नीच्यन्ते । अस्मिंस्तु वज्र-
प्रदे षति तत्र कस्यापि याचकस्यागमनाद्यभावाद्ब्रह्मैः कृत्वा
त्वदुपवनान्तं यावन्मेदुरो भवति स एव रत्नमयत्वात्तव क्रीडा-
पर्वतस्थाने भविष्यति । अति वदान्योऽयमिति भावः । भवद्-
घनध्वानेति पाठे भवद्भ्य उत्पन्नेभ्यो घनध्वानेभ्य इति व्याख्येयं ।
गमी गामीति पूर्ववत् ॥ ५५ ॥

नम्रप्रत्यर्थिपृथ्वीपतिमुखकमलम्नानतामृङ्गजात-
 कायान्तःपातचन्द्रायितचरणनखश्रेणिरैण्यनेत्रे ।
 दृप्तारिप्राणवातामृतरसलक्षरीभूरिपानेन पीनं
 भूलोकस्यैष भर्ता भुजभुजगयुगं सांयुगीनं विभर्त्ति ॥ ५६ ॥

नञेति । हे ऐण्यनेत्रे ऐण्येयां हरिणपोतसन्नेत्रवञ्जेने यस्या-
 स्तत्संबुद्धिः । एण्यवयवभूते वा नेत्रे यस्याः । भूलोकस्य भर्ता
 एष राजा संयुगे साधु सांयुगीनं रणरसिकं भुजद्वयरूपं भुज-
 गयुगं सर्पद्वयं विभर्त्ति । किंभूतः । नद्याः प्रत्यर्थिपृथ्वीपतयः
 शत्रुनृपास्तेषां मुखान्येव कमलानि तेषां लज्जया स्नानता
 तद्रूपा मृङ्गेभ्यो जाता काया भ्रमरसम्बन्धिनी या शोभा कृष्ण-
 ता तस्या अन्तःपातेन नखमध्ये प्रतिबिम्बितेन चन्द्रायिता
 चन्द्रवदाचरिता चरणनखश्रेणिर्यस्य । किंभूतं । दृप्तानां सद-
 र्पाणाभरीणां प्राणाख्यवात एवातिप्रियत्वाद्दमृतरसस्य लक्ष-
 रीणां तरङ्गाणां भूरि अतितरां पानेन पीनं पीवरं । समर्थ-
 नृपप्राणवियोगकरणेनोर्जसि । समानाकारत्वाद्दतिकूरकर्ष-
 ताच्च भुजयोः सर्पत्वं । सर्पाणाञ्च पवनाशनत्वात् प्राणाख्यैः
 पवनैः पीनत्वं युक्तं । दर्परक्षितांश्चरणपातिनो वैरिषो रचति
 सदर्पाननक्षान्मारयत्ययमिति भावः । ऐण्येयं । एष्या अपत्यं
 स्त्रीभ्यो ङक् (पा० ४ । १ । १२०) । एष्या अवयवा इत्यर्थे
 एष्या ङञ् (पा० ४ । ३ । १५८) । सांयुगीनं । साध्वर्थे प्रतिज-
 नादित्वात् खञ् (पा० ४ । ४ । ८८) ॥ ५६ ॥

अध्याहारः स्मरहरशिरस्यन्द्रशेषस्य शेष-
 स्यात्तेर्भूयः फणसमुचितः कायवष्टीनिकायः ।
 दुग्धान्मोधेर्मुनिचुलुकमत्रासनाशाभ्युपायः
 कायव्यूहः क्व जगति न जागर्त्यदःकीर्त्तिपूरः ॥ ५७ ॥

अध्याहार इति । अमुष्य कीर्त्तिपूरः क्व कस्मिन् जगति न
 जागर्त्ति न प्रकाशते अपि तु स्वर्गपातालभर्त्यलोकेषु स्फुरति ।
 लोकत्रयव्यापित्वं क्रमेणाह । किम्भूतः । स्मरहरशिरसि यस्यन्द्रः
 तस्य यः शेष एकता तस्या अध्याहारो लक्षणया पञ्चदश-
 कलाभिः पूरकः । स्वर्गङ्गत्वा शिवशिरःस्थितस्यन्द्रे येन षोड-
 शकलः क्रियत इत्यर्थः । अन्यत्राप्यपूर्ववाक्ये किमपि योग्यं पदा-
 न्तरमध्याहृत्य वाक्यपूरणं क्रियते । तथा शेषस्याहेः सर्पराजस्य
 भूर्धांसः सहस्रसङ्घाताः फणास्तेषां समुचितो योग्योऽतिदीर्घः
 कायवष्टीनिकायः शरीरखण्डिकायमूहः । फणसहस्रस्य शरीरं
 सहस्रेण भवितव्यं । पातालं गत्वा तदीयशिष्टशरीरपूरणं
 क्रियत इत्यर्थः । तथा मुनेरगस्त्यस्य चुलुकं सङ्कुचितहस्तपानं
 तस्माद्यस्त्रासो भयं तस्य नाशे निरासे अभि सामञ्जस्येनोपायः
 साधनं दुग्धान्मोधेः । कायव्यूहः शरीरसङ्घः । पूर्वमेकाकित्वेन
 पानाङ्गयमभूदिदानीमेतमेतद्यशोरूपानेकशरीरधारणात् एक-
 स्थानेकपाने सामर्थ्याभावाज्जसमाचक्ष्य च शीरतापादनाद्दुग्ध-
 यज्ञसोऽस्य स्वरूपत्वाद्दुग्धे यशोभ्रमो यज्ञसि दुग्धभ्रम इति दुग्ध-
 यज्ञमोर्निर्द्धेतुमशक्यत्वात् पानाभावात् । यथाभावसाधनभूतः
 शीरोदधेः कायव्यूहरूप इत्यर्थः ॥ ५७ ॥

राज्ञामस्य शतेन किं कलयतो हेतिं शतघ्नीं हतं
लक्षैर्लक्षभिदो दृशैव जयतः पद्मानि पद्मैरसं ।
कर्तुं सर्वपरद्विदः किमपि नो शक्यं परार्हेन वा
तत्सङ्घ्यापगमं विनाऽस्ति न गतिः काचिद्वैतदूदिषां ॥ ५८ ॥

राज्ञामिति । नाम्ना शतघ्नीं चतुःशतीलोहकण्टकसञ्चितां
हेतिं शस्तं कलयतो धारयतः अस्य राज्ञां शतेन किं हतं ।
तेन शस्त्रेण मारणात् तैरनेकेरप्यस्य किमपि कर्तुं न शक्यत
इत्यर्थः । अथ च यः शतमारणसमर्थः शस्तं गृह्णाति तस्य शत-
सङ्ख्यामितैर्राजभिः किमपि कर्तुं न शक्यते । तथा राज्ञां
लक्षैः किं । हतं पूर्यतां । यतः लक्षं वेधं भिनत्तीति लक्षभि-
त्तस्य लक्षभिदः । यो हि कुत्रचिदप्यप्रतिहतसायकस्तस्य लक्ष-
सङ्खैरपि किमपि कर्तुं न शक्यत इत्यर्थः । तथा राज्ञां पद्मैः
पद्मसङ्खैः राजभिरपि किं । तैरप्यस्य किमपि कर्तुं न शक्यते ।
यतो दृशैव पद्मानि कमलानि पद्मसङ्घाकान्धैरिणस्य जयतः ।
यो हि कमलतुल्यनेत्रस्तस्य शत्रुतः पराभवो न । अथ च यो
भूक्षेपमात्रेण पद्मसङ्घ्यापरिमितान् राज्ञो जयति तस्य पद्मसङ्खैः
राजभिः किञ्चित् कर्तुं न शक्यते । तथा वा समुच्चये राज्ञां
परार्हेनापि परार्द्धसङ्खैर्राजभिः अस्य किमपि कर्तुं नो शक्यं ।
यतः सर्वे च ते परे शत्रवस्य तांश्चिन्तन्ति तस्य । यो हि वैरिमात्र-
हमने समर्थस्तस्य परार्द्धसङ्घाः शत्रवः किं कुर्वन्ति । तत्तस्मा-
देतस्य द्विषां सङ्घ्याद्रूपादपगमं पलायनं अथ च परार्द्धरूपायाः
सङ्घाया अप्यपगमं परित्यागमसङ्कल्पं विना काचिद्गतिर्नास्ति

वयस्ययाऽऽकृतविदा दमस्वसुः
 स्मितं वितत्याभिदधेऽथ भारती ।
 इतः परेषामपि पश्य याचतां
 भवन्मुखेन स्वनिवेदनत्वरां ॥ ५८ ॥
 कृताऽत्र देवी वचनाधिकारिणी
 त्वमुत्तरं दासि ददासि का सती ।
 ईतोरिणस्तन्नृपपारिपार्श्विकान्
 स्वभर्तुरेव भूकुटिर्न्यवर्त्तयत् ॥ ६० ॥

वत खेदे असह्येयास्येदभविष्यंस्तर्ह्यजीविष्यन् असह्येत्यत्वं नास्ति
 तस्मात्पलायनमेव जीवनेोपायः । पलायितान्न हन्तीत्यर्थः ।
 ललं शरये सङ्घायां । शतघ्नीं । अमनुष्यकर्तृके चेति ठक् (पां
 ३ । २ । ५३) ॥ ५८ ॥

वयस्येति । अथ दमस्वसुराकृतविदाऽभिप्रायज्ञया वय-
 स्यया सख्या स्मितं वितत्य हसितं कृत्वा भारतीति अभिदधे
 उक्ता । इति किं ! हे भारति त्वं भवन्मुखेन त्वन्मुखेन स्ववर्षणं
 याचतां प्रार्थयमानानामितोऽस्मान्नृपात्परेषामन्येषां राज्ञां
 स्वनिवेदने स्ववर्षणे एव त्वरां कालविलम्बासहनत्वं पश्य एतद-
 र्थनाद्विरमेति भावः । अन्यानपि वर्षयेत्यर्थः ॥ ५८ ॥

कृतेति । स्वभर्तुः स्वस्वामिन एव भुकुटिः कोपवज्राद्भूभङ्गः
 इति पूर्वोक्तं ईरिणो भाषमाणांस्मान्नृपपारिपार्श्विकान् राज-
 सेवकान् न्यवर्त्तयत् न्यप्रेषत् । अक्षेपमाक्षेप तेनैव ते निवारिता

धराधिराजं निजगाद् भारती
तदुन्मुखेषुदलितान्गुच्छितं * ।
दमस्वसारं प्रति सारवक्त्रं
कुलेन शीलेन च राजसूचितं ॥ ६१ ॥
कुतः कृतैवं वरलोकमागतं
प्रति प्रतिज्ञानवलोकनाय वा ।

इत्यर्थः । इति किं । हे दासि अत्र राजवर्षने वचनाधिकारिणी भाषणाधिकारिणी देवीकृता त्वं का सती का भवन्ती केन प्रयुक्ता सती अथ चासतो कुलटा का त्वमुक्तरं ददासि । अत्र त्वं वक्तुमयोग्येति । पारिपार्श्विकान् । परिपार्श्वं वर्त्तन्ते परिमुखश्चेति (पा० ४ । १ । २८) चकाराट्टक् ॥ ६० ॥

धरेति । भारती दमस्वसारं प्रति धराधिराजं नृपं निजगाद् कथयति स्नेत्यर्थः । किंभूतं । तस्य वर्षनीयस्य नृपस्य उन्मुखं सम्मुखं रेषदलितेन किञ्चित्परिवर्तिनाङ्गेन करादिना सूचितं ज्ञापितं । तथा सारवक्त्रमतिबलिष्ठं । तथा कुलेन शीलेन स्वभावेनाचरणेन वा राजसु मध्ये सूचितं योग्यं श्रेष्ठं । कुलशीलाभ्यां सारवक्त्रं श्रेष्ठतरं वा ॥ ६१ ॥

कुत इति । हे भैमि ते त्वया आगतं स्वयम्वरार्थं वरलोकं परिषेदवृन्दं प्रति लक्ष्मीकृत्य अनवलोकनाय अदर्शनाद्यैवमसुना वृक्षमानेन प्रकारेण प्रतिज्ञा कुतः कस्मात् कारणात् कृता

* बलितासुसूचितमिति पाठान्तरं । सं० मू० ।

अपीयमेनं मिथिलापुरन्दरं
 निपीय दृष्टिः शिथिलास्तु ते वरं ॥ ६२ ॥
 न पाहि पाहीति यदन्नवीरमुं
 ममौष्ठ तेनैवमभूदिति क्रुधा ।
 रणक्षितावस्य विरोधिमूर्ध्निभि-
 र्विदग्ध दन्तैर्निजमोष्ठमास्थने ॥ ६३ ॥

अपि त्वयुक्तमेतत् । वेति पाठे कुतो वेत्यन्वयः । अनवलोकनाद्यैवेति
 अवधारणार्थो वा । न केवलं यरणायैव किन्तु अनवलोकना-
 यापीति अणर्थो वा । किन्तर्हि कर्त्तव्यमित्यत आह । हे भैमि
 ते इयं दृष्टिः एनं मिथिलाया नगर्याः पुरन्दरं स्वामिनं
 निपीयैव शिथिलाऽस्तु एतद्वरं । सर्वथाऽनवलोकनाद्विलोकनं
 वरमिति राजान्तरवदनामुरागेप्येनं विलोकयेत्यर्थः । अन्ये
 यद्यपि नावलोकितस्तथाप्येनं विलोकय । विलोकनेनापि एनं
 सभावयेत्यर्थः । पूर्वश्लोके सामान्यत उक्तत्वात् । अन्वादेशे (पा०
 २ । ४ । ३४) एनमिति समर्थनीयं ॥ ६२ ॥

न पाहीति । अथ विरोधिमूर्ध्निभिर्विरोधिभिः इति
 क्रुधा रणक्षिता निजमोष्ठं दन्तैर्विदग्ध विज्ञेषेण दृष्ट्वा आस्थने
 स्थापिते । इति किं । हे ओष्ठ त्वं अमुं नृपं प्रति पाहि पाहि
 इति यन्न अन्नवीः तेन कारणेन ममौष्ठविलुप्तपुर्वकं मरण-
 मभूदिति । पाहि पाहीति यो वदति तमथं रक्षति । पाहीति
 पदोच्चारणे प्रथमं तवैव सामर्थ्यं पकारस्तौष्ठत्वात् त्वया च

भुजेऽपसर्पत्यापि दक्षिणे गुणं
सङ्घेषुणाऽऽदाय पुरः प्रसर्पिणे ।
धनुः परीरम्भमिवास्य सम्मदान्
महाहवे दित्सति वामबाहवे ॥ ६४ ॥
अस्योर्वीरमणस्य पार्वणविधुद्वैराज्यसञ्जं यशः
सर्वाङ्गेज्ज्वलशर्व्वंपर्व्वतसितश्रीगर्व्वनिर्व्वसि यत् ।

सदर्पत्वान्तदनुच्चारणान्मामयं मारितवानिति त्वमेवापराधी-
त्यर्थः । शवमुष्टिन्यायेन दष्टैव न तु मुक्तेति आस्यत इत्यनेन
सूचितं ॥ ६३ ॥

भुज इति । महाहवे महति रणसम्पर्दे दक्षिणेऽपसव्ये अथ
च सरस्त्रे अनुकल्पेऽपि भुजे द्रुषुणा सह गुणं मौर्व्विमपि आदाय
गृहीत्वाऽपसर्पति कर्णपश्चाद्देशं गच्छति सति पुरः प्रसर्पिणे रिपु-
सम्मुखयायिने दृढतरमुष्टयेऽस्य वामबाहवे सव्यभुजाय धनुः सम्म-
दादिव दृढतरत्वजाताद्धूर्षादिव परीरम्भमालिङ्गनं दित्सति
दातुमिच्छति । दित्सतीवेति वा । अन्यस्मिन्नपि गुणिनि विश्वास-
पात्रे सङ्ग्रामात् स्वजनमादाय पलायिते सति सङ्ग्रामं कर्तुं सम्मु-
खाय वामाय द्रुष्टायापि अयमेव साधुरिति मत्त्वा सुवंशजेव
केनचिन्मध्यस्त्रेनालिङ्गनं दीयते । दृढमुष्टिरतिशूरोऽयमिति ।
सङ्ग्रामे कर्षान्तपर्यन्तमाकर्षणाद्भुजकीकृत्य शरान्मुञ्चन्नेवास्त्र
इति भावः । वामबाहव इति । ददातियोगाच्चतुर्थी ॥ ६४ ॥

अस्येति । अस्योर्वीरमणस्य राज्ञः यद् यशः एतादृशं ।

तत्कम्बुप्रतिबिम्बितं किमु शरत्पर्जन्यराजिश्रियः
 पर्यायः किमु दुग्धसिन्धुपयसां सर्वानुवादः किमु ॥ ६५ ॥
 निस्तिंशत्रुटितारिवारणघटाकुम्भास्थिकूटाऽवट-
 स्थानस्थायुकमौक्तिकोत्करकिरः कैरस्य नायङ्करः ।

कीदृशं यशः । पर्वणि भवः पार्वणिः पूर्णा विधुसन्द्रः तस्य द्वैराज्यं
 द्वयोर्राज्ञोः कर्म तत्र सज्जं तत्परं पार्वणचन्द्रसदृशमित्यर्थः ।
 तथा सर्वेष्वङ्गेषु उज्ज्वलस्य धवलस्य शर्वपर्वतस्य हरनिवास-
 भूतकैलासस्य सितश्रीः श्वेतलान्तिस्तद्विषये यो गर्वस्तस्य नि-
 र्व्वासि निराकारकं । कैलासादपि धवलतरं एवमभूतं यत् यशः
 तत्कम्बुप्रतिबिम्बितं सामुद्रशङ्खप्रतिबिम्बं किमु । तथा शरदि
 पर्जन्यराजिर्मेघपङ्क्तिस्तस्याः श्रीर्धवलमशोभा तस्याः पर्यायः
 किमु । शब्दस्य शब्दान्तरेणोच्चारः पर्यायः । तथा दुग्धसिन्धोः
 क्षीरोदस्य पयसां दुग्धानां सर्वेण प्रकारेणानुवादः पुनरभि-
 धानं किमु । चन्द्रादितुल्यमेतद्यश इति भावः । अन्योऽपि
 अधिष्ठितद्वैराज्यः प्रतिपक्षं निरस्यति ॥ ६५ ॥

निस्तिंशेति । अस्य नृपस्यायं दृश्यमानः करः कैरेवभूत
 इव न उन्नोतः तर्कितः अपि तु सर्वैरथेवमेव तर्कितः । कीदृशः
 करः । निस्तिंशेन खड्गेन कृत्वा त्रुटितायाः खण्डनं प्राप्तायाः
 अरिवारणघटायाः वैरिगजपरम्परायाः कुम्भानां गण्डस्थलानां
 अस्थिकूटा अस्थिसमूहास्तेषामवटस्थाने गर्त्तलक्षणस्थाने स्थायुकः
 स्थितिशीलो मौक्तिकोत्करो मुक्तासङ्घस्तस्य किरः विक्षेपकः ।

उन्नोतश्चतुरङ्गसैन्यसमरत्वङ्गतुरङ्गचुर-

दुष्मासु क्षितिषु क्षिपन्निव यशःक्षोणोजवीजव्रजं ॥ ६६ ॥

अर्थिभ्रंशबह्वभवत्फलभरव्याजेन कुञ्जायितः

• सत्यस्मिन्नतिदानभाजि कथमप्यास्तां सं कल्पद्रुमः ।

तथा चत्वारि करिनररथंतुरगलक्षणानि अङ्गानि येषामेवसू-
तानि सैन्यानि येषु ते समराः सङ्ग्रामास्तेषु त्वङ्गन्तश्चित्रं गच्छ-
न्तस्तरङ्गास्तेषां चुरैश्चरणायनखतीक्ष्णाघातैः दुष्मासु विदा-
रितासु कृष्टासु क्षितिषु रणक्षेत्रभूमिषु यशोक्षलक्षणस्य क्षोणीजस्य
तदुत्पादकं वीजव्रजं वीजसङ्घं क्षिपन्निव वपन्निव । यशोवृक्षस्य
शुभ्रत्वात्तत्कारणेन वीजेन शुभ्रेणैव भवितव्यं । अरि करिकुम्भ-
स्यमुक्ताफलानि वीजस्थाने जातानीत्यर्थः । अन्योऽपि पाचस्यं
वीजसङ्घं स्त्रकरेणाकृष्य हलकृष्टासु भूमिषु वपति । वैरि करिणां
हननादेतस्य बद्ध यशो जातमिति । तैक्ष्ण्यात्सुराः खुरा इति
तुल्यः शब्दः । निर्गतस्तिंशतोऽङ्गुलिभ्यो निस्तिंशः खड्ग इति ।
उप्रकरणे सङ्ख्यायास्तत्पुरुषस्योपसङ्ख्यानं निस्तिंशाद्यर्थमिति उः ।
स्यायुक्तं लसपतपदस्येत्युक्तञ् (पा० ३ । २ । १५४) । किरतीति
किरः । द्रुगुपधेति कः (पा० ३ । १ । १३५) ॥ ६६ ॥

अर्थीति । स कल्पद्रुमः प्रसिद्धः केवलं कल्पितप्रदः । अस्मिन्
राजनि अतिदानं अतिशयितं दानं भजति अकल्पितमपि
ददति सति अर्थिभ्रंशाद्याचकैर्वर्जनात् पूर्वमल्पान्यपि व्ययाभा-
वाद्बह्वभवन्ति बह्वनि जायमानानि फलानि तेषां भरव्याजेन

आस्ते निर्व्ययरत्नसम्यदुदयोदयः कथं याचक-
 श्रेणीवर्जनदुर्यशोनिविडितव्रीडस्तु रत्नाचलः ॥ ६७ ॥
 सृजामि किं विघ्नमिदं नृपस्तुता-
 वितीङ्गितैः पृच्छति तां सखीजने ।

भारगौरवमिषेण कुजायितः खम्बं वदाचरितोऽतिनम्रः सन्
 कथमप्यास्तां महता क्लेशेन । अथ च लज्जागोपनप्रकारेणापि
 तिष्ठतु कालं वातिवाहयतु । नम्रत्वेन लज्जागोपनं युक्तमिति
 भावः । तु पुनः रत्नाचलः याचकश्रेण्या वर्जनात् परित्यागात्
 जातेन दुर्यशसाऽपकीर्त्या निविडिता घनीकृता व्रीडा लज्जा
 यस्त्वैवभूतोऽपि याचकाभावान्निर्व्ययथाऽक्षयया रत्नसम्यदा कृत्वा
 य उदयोऽनुस्यूता वृद्धिस्तेनोदयः उच्चशिखरोऽथ वा नम्र एव
 कथमास्तेऽपि तु लज्जितस्थानमत्रत्वमयुक्तमेवेत्यर्थः । कल्पवृक्षस्य
 स्वर्गस्थितत्वाद्दुष्प्रापतया फलभरव्याजेन नम्रतया च लज्जा-
 परिहारः सम्भवः । रोहणाद्रेस्तु एकलोकनिवासाद्दुष्प्राप-
 त्वाभावेऽपि याचकैर्वर्जनाल्लज्जातिशयमतिनम्रत्वं युक्तं तत्तु तस्य
 नास्तीत्याश्चर्यं । कल्पवृक्षमेरुभ्यामप्यथमधिको दानशूर इति
 भावः । कुजायितः । लोहितादेराकृतिगणत्वादाचारे कथं
 (पा० ३ । १ । १३) ॥ ६७ ॥

सृजामीति । वधूर्भैमी सखीजने इङ्गितैर्भ्रूभङ्गादिचेष्टितैः
 कृत्वा तां भैमीमिति पृच्छति सति स्वाभिप्रायज्ञापनार्थं स्नि-
 ताथ वक्रं यत् अवक्रयत् वक्रं चक्रे तद्ददनवक्रकमेव तन्नृपे तस्मिन्

स्मिताय वक्त्रं यद्वक्रयदधु-
स्तदेव वैमुख्यमलक्षि तन्नृपे ॥ ६८ ॥

दृशाय निर्दिश्य नरेश्वरान्तरं

मधुखरा वक्तुमधीश्वरा गिरां ।

अनूपयामास विदर्भजाश्रुती

निजास्यचन्द्रस्य सुधाभिरुक्तिभिः ॥ ६९ ॥

राज्ञि वैमुख्यं पराङ्मुखत्वं अलक्षि अलक्षितं । अन्यतो विलो-
कनादेवात्रानादरोऽस्या इतीति सखीभिर्लोकितेन राज्ञा वा
तर्कितमित्यर्थः । इति किं । हे भैमिं अहं अथञ्चासौ नृपस्य इदं-
नृपस्यस्य स्तुतौ विभ्रं सृजामि किं । वैलक्ष्यमिति पाठे अभाव-
धानतया यस्मान्मुखमवक्रयत् तस्मादेव भूपगतमेव वैलक्ष्यं मा-
लिन्यं लोकैर्लक्षितमित्यर्थः । स्मिताय । स्मितं कर्तुं क्रियार्थोप-
पदेति चतुर्थी (पा० २ । ३ । १४) ॥ ६८ ॥

दृशेति । अथ मधुखरा गिरामधीश्वरा वक्तुं वर्णयितुं दृशा
नेत्रव्यापारेण नरेश्वरान्तरं नृपान्तरं निर्दिश्य दर्शयित्वा विदर्भ-
जाश्रुती भैम्याः कर्त्तुं निजास्यं स्वीयवदनमेव चन्द्रस्य सुधाभि-
रमृतरूपाभिरुक्तिभिः कृत्वा अनूपयामास परिपूर्णे चकार उवा-
चेत्यर्थः । अनुगता आपो यत्रानूपो देशः । ऋगादिना समासान्ते
ऊदनोर्देश इत्युकारः (पा० ६ । ३ । ६८) । अनूपे जलप्लुते चकार ।
तत् करोतीति णिच् । लक्षणया मधुखराकर्लनस्त्रिमिते चका-
रेत्यर्थः । अपूपुरङ्गीमभुवः श्रुती पुनरिति पाठे णौचक्षुपधाया
इति किं वाच्यमित्युपधाङ्गस्यः (पा० ७ । ४ । १) ॥ ६९ ॥

स कामरूपाधिप एष हा त्वया
 न कामरूपाधिक ईक्ष्यतेऽपि यः ।
 त्वमस्य सा योग्यतमाऽसि वल्लभा
 सुदुर्लभा यत्प्रतिमल्लभा परा ॥ ७० ॥
 अकर्णधारारूपगुणसम्भृतां गतां
 गतैररिन्नेण विनास्य वैरिभिः ।

स इति । एष कामरूपस्य देशविशेषस्याधिपः । अथ च
 मदनरूपस्यापि स्वामी तद्रूपधारणादित्यर्थः । स कः । यस्त्वया
 न ईक्ष्यतेऽपि न नाभिलष्यति इति तु किं वाच्यमित्यर्थः । हा
 कष्टमनुचितमेतत् । यतः कामाद्रूपेणाधिक अतिसुन्दरः । अथवा
 कामाद्रूपेणाधिको नेति काकुर्वा । यतोऽयं कामादधिकस्त-
 स्मादस्य योग्यतमा सा त्वं वल्लभाऽसि नितरामुचिता प्रेयसी
 भवसि । सा का । परा उत्कृष्टा यस्यास्तव प्रतिमल्ला तुल्या भा
 कान्तिः सुतरां दुर्लभा यस्याः । सदृशी कान्तिः कस्याञ्चिदपि न
 दृष्टवरी । अस्यापि सुन्दरत्वादित्यर्थः । अथ च पराऽन्या स्त्री
 यस्यास्तुल्यकान्तिर्दुर्लभा सातिसुन्दरी त्वमित्यर्थः । त्वमसि सु-
 न्दरी अस्य सुतरामयोग्येत्यर्थ इति वा व्याख्यानान्तरं स्निह-
 त्वादुपेक्ष्यं । सुदुर्लभा । नसुदुर्भा केवलाभ्यामिति नुमन्निषेधः
 (पा० ७।१।६८) ॥ ७० ॥

अकर्णति । अस्य वैरिभिः समरे निमज्य निपत्य यावान्
 सकलस्तरणिः सूर्यस्तम्भण्डलस्येत्यर्थः । भिदां भेदं विधाय कृत्वा-
 भवः संसार एव दुस्तरत्वाददर्शवस्तीर्णः मोक्षप्राप्तेरपुनरावृत्ते-

विधाय यावत्तरणेर्भिदामहे

निमज्य तीर्णः समरे भवार्णवः ॥ ७१ ॥

त्रित्यर्थः । अहे आश्चर्यं गूरतरोऽयमित्यर्थः । किम्भूतैः ।
 अरिभ्यस्तायत इत्यरित्रं कवचं तेन विनाऽथवारैरस्मात् स-
 काशाद्रचकेणान्येन गूरतरेण विना न विद्यन्ते कर्णाः कर्णा-
 कारा लोहकण्टका यामां एवविधा धारा येषामेवंभूताः ।
 कर्णान् धरन्ति कर्णधाराः न कर्णधारा अकर्णधारा एवम्भूता
 वा आशुगा बाणाः अदुष्टाः शरास्त्रैः संभृतानि प्रोतानि
 अङ्गानि अवयवा येषां तेषां भावस्तत्ता तां गतैः प्राप्तिः
 प्रत्यवयवविद्धैरित्यर्थः । यावत् साकल्ये । अथ च कर्णधारो
 नाविकः आशुगो वायुस्ताभ्यां कृत्वा संभृतानि परिपुष्टानि
 अङ्गानि रञ्जुस्तम्भादीनि तरणोपायभूतानि च येषां कर्णधारा-
 नुकूलवायुना वा संभृतान्यङ्गानि येषां एवम्भूता ये न भवन्ति
 तद्भावं गतैः । अरित्रेण जलक्षेपणकाष्ठेन विना तस्याप्यभावे
 यावत्तरणे सकलाया नौकाया भेदं विधाय सकलां नौकां
 स्फोटयित्वा निमज्य बुडित्वा अर्णवस्तीर्णः । हे भव शिव अहे
 अत्याश्चर्यं कर्णधाराद्यभावे नौकायाश्च भेदे बुडित्वा तरणं
 तत्रापि समुद्रस्येति अत्याश्चर्यं अघटमानघटने च आश्चर्यं सू-
 चकं शिवनामोच्चारणं क्रियते । कर्णधारस्तु नाविकः । नौका-
 दण्डः क्षेपणी स्यादरित्रं । स्त्रियां नौकारणिस्त्रिः । सुमणि-
 स्तरणिर्भिच इत्यमरः ॥ ७१ ॥

अमुष्य भूलोकभुजो भुजोऽभि-
 स्तपर्तुरेव क्रियतेऽरिवेश्मनि ।
 प्रपां न तत्रारिवधूस्तपस्विनो
 ददातु नेत्रोत्पलवासिभिर्जलैः ॥ ७२ ॥
 एतद्दत्तासिघातस्वदसृग्गंसुहृदंशसार्द्रैर्न्धनैतद्-
 दोरुद्दामप्रतापज्वलदनलमिलङ्गमधूमध्रमाय ।

अमुष्येति । भूलोकभुजो भूपालस्यामुष्य भुजोऽभिर्बाहुप्र-
 तापैः अरिवेश्मनि अतिसन्नापकारित्वात्तपर्तुरेव यीशर्तुरेव
 यद्यस्मात् क्रियते तस्मात् तत्र यीशर्तौ तपस्विनो दीनारिवधूः
 नेत्राण्येवोत्पलानि तेषु वासिभिर्जलैः अश्रूभिः । अथ च नेत्र-
 तुल्यकमलानां यो वासः परिमलः स विद्यते तेषु तैर्जलैः कृत्वा
 प्रपां पानीयशालां न ददातु अपि तु ददालेव । तपस्विनी
 यीशर्तौ सुगन्धिभिरुदकैः प्रपां करोति । अनेन पतिमार-
 णात् शोकव्याघ्रा सर्वाप्यरिनारी रुरोदैवेति भावः । प्रपा
 पानीयशालिकेत्यमरः ॥ ७२ ॥

एतदिति । आजिखसीषु सङ्ग्रामभूमिषु एतन्नासीरस्य एत-
 स्तेनामुखस्य पुरो गच्छन्तो वाजिप्रजास्तेषां रतुरेभ्यश्चरणाद्येभ्यो
 जातैरुड्ङ्खिता रजोरानिः रेणुपङ्क्तिः एतस्य दिग्जैत्रघाचा
 दिग्जयकारिण्यो या घाचाः वैरिसम्मुखं गतास्तासु असम-
 मतुल्यं समरस्य भर सङ्घर्षं पश्यतः कस्य जनस्य एतेन राज्ञा
 दत्तेभ्योऽसिघातेभ्यः स्वदसृग्यक्तं येषां एतेन दत्तोऽसिघातो येभ्य

